

Inhoud.

- 06 Een *gamechanger* in de politiek
Door George Harinck
- 12 'Kuyper was een ongelooflijk invloedrijk inspirator'
Door Robert van Putten en Lambert Pasterkamp
- 18 Kuypers waardering van het socialisme
Door Matthijs van der Stoep
- 26 Met Kuyper op campagne
Door Addy Plieger
- 30 Abraham Kuyper in een postchristelijke tijd
Door Ad de Bruijne
- 37 H. Abraham van Den Haag
Column door Frank Bosman
- 38 Gevaarlijk preventiebeleid
Door Bert Wienen

Boeken.

- 46 Recensies

Actueel.

- 56 Ron van der Spoel: 'niks te verliezen'
Door Laurens Wijmenga
- 61 Haastig luisteren
Column door Wouter Beekers
- 62 De staat, de dood en het soevereine
Door Lambert Pasterkamp
- 68 Ja/ maar: Lelystad Airport
Door Henk Schraa en Erik van de Beld
-

Abraham de Geweldige

Sterke mannen in de politiek: goed van de tongriem gesneden, niet bang voor grote woorden, zichtbaar op zoek naar macht. Hoe moeten we ze duiden? Al jaren spreken de media over ‘populisten’. Ook de term ‘charismatisch’ valt regelmatig. Kijken we buiten de landsgrenzen, dan dicht men leiders zelfs autocratische trekken toe. Aan Nederland is dit laatste type gelukkig voorbijgegaan. Zoals de Leidse historicus Henk te Velde stelt: voor autocratische leiders bestaat in ons land geen historische voedingsbodem.

Maar politici met charismatische en populistische trekjes kent Nederland wel al sinds de negentiende eeuw. Een van de voormannen van onze christelijk-sociale traditie, Abraham Kuyper, is hiervan een uitgelezen voorbeeld. Groot en meeslepend waren zijn idealen, zijn energie en zijn retorisch talent om mensen mee te krijgen. Niet voor niets is zijn bijnaam ‘klokkenist der kleine luyden’. Dit jaar van zijn honderdste sterfdag beginnen we met een nummer over deze inspirator. We bevragen zijn nalatenschap en gaan op zoek naar minder belichte kanten van zijn werk. Dat doen we met een gepaste mix van bewondering en soms ook bevreemding, van eerlijkheid en welwillendheid.

De Britse theoloog Oliver O’Donovan geeft daar treffend woorden aan: “Achter Kuypers publieke verschijning als zelfbewuste orthodoxe christen [...] gaat een speculatieve, zoekende, soms koppige, vaak ook dappere geest schuil, die de problemen van zijn tijd wil doordenken. Zijn ideeën laten zich niet eenvoudig vertalen naar onze huidige tijd. Maar het is moeilijk om Kuyper te lezen zonder opnieuw geraakt te worden. Hij had de moed om een scala aan sociale problemen te bezien vanuit het voldane werk van Christus. Wat we van zijn concrete voorstellen ook mogen vinden, deze ambitie alleen al geeft stof tot denken en reden tot dankbaarheid.”¹

Esther Paul-Jonker
hoofdredacteur

Een gamechanger in de politiek

Portret van Abraham Kuyper als politicus

Wie was Abraham Kuyper (1837-1920)? Velen in de kring van de ChristenUnie zullen van hem gehoord hebben, maar ondertussen ook niet precies weten wat hij heeft betekend voor de politiek. Was hij een politicus? Van deze onkunde kun je sikkeneurig worden, maar het is de wet van de geschiedenis: opgaan, blinken en verzinken. Eens vallen we allen ten prooi aan de vergetelheid. Het is naast de inmiddels naamloze miljoenen van zijn tijdgenoten dus überhaupt bijzonder dat Kuypers naam nog klinkt. Met enkele andere Nederlandse politici van ruim een eeuw geleden figureert hij nog in ons collectieve geheugen. Er zijn straten naar hem vernoemd, hij heeft een standbeeld in Maassluis. Zijn naam valt elk jaar in parlementaire debatten, wat minder vaak dan die van Thorbecke, maar hij laat tijdgenoten Schaepman en Troelstra ruim achter zich. Kuyper is, kortom, een grote naam in ons politieke pantheon.

Door prof. dr. George Harinck

Politicus | Maar was Kuyper wel een politicus? Over die vraag lopen de meningen uiteen. Ja, hij was actief in de Nederlandse politiek, maar in mindere mate dan je wellicht zou denken voor iemand die de eerste politieke partij in ons democratische bestel oprichtte: de Antirevolutionaire Partij (1879). Partijstichters lijken in onze tijd landelijke politici bij uitstek. Denk aan Thierry Baudet, Geert Wilders, Hans van Mierlo en Jan Marijnissen. Ze hebben allen een politieke partij opgericht en zitten of zaten voor die partij permanent aan het Binnenhof. Zo niet Kuyper. Voor een van de meest vooraanstaande politici van zijn tijd was hij daar betrekkelijk weinig.

Kuyper was Tweede Kamerlid van 1874 tot 1877, van 1894 tot 1901 en aansluitend minister-president tot 1905. Daarna werd hij opnieuw Tweede Kamerlid van 1908 tot 1912 en Eerste Kamerlid van 1913 (toen hij reeds 75 jaar was) tot 1920. Dus hij was veertien jaar Tweede Kamerlid, zeven jaar eerste Kamerlid en vier jaar minister-president. Het is bij elkaar opgeteld niet weinig, maar voor iemand die bijna vijftig jaar de landelijke politiek beheerste, bracht hij slechts de helft van die periode aan het Binnenhof door. Vooral de lange periode van afwezigheid van 1877 tot 1894 is opvallend.

Kuyper was geen parlementariër in hart en nieren, zoals bijvoorbeeld zijn (aanvankelijke) partijgenoot Alexander de Savornin Lohman; die zat van 1879 tot 1921 veertig jaar in de Tweede Kamer. Kuypers mindere geschiktheid als Kamerlid bleek vooral in zijn eerste periode. Hij liep veel te hard van stapel en ging als een *angry young man* tekeer tegen alles wat liberaal of conservatief was. Dat viel om meer dan een reden slecht in de Kamer. Hij was te aanmatigend. Zijn eerste grote Kamerrede duurde erg lang en hij diende toen bovendien brutaal meteen een amendement in, iets wat 'parlementaire ketterij' werd gevonden. Daarnaast beheerste hij het politieke spel niet. Het was geven en nemen in de Kamer en dat gemanoevreer lag hem niet. Hij was een *macher*, ging doelgericht te werk en wilde zijn gelijk afdwingen.

Publiek | Kuyper was nooit echt als een vis in het water in het parlement omdat hij op een nieuwe wijze politiek bedreef. De Tweede Kamer was tot in de jaren zeventig van de negentiende eeuw een soort herensociëteit, waar redelijke heren (de meeste waren academisch gevormd en behoorden tot de bezit-saristocratie) via een redelijke discussie tot een redelijk besluit

AUTEUR

Prof. dr. George Harinck is hoogleraar geschiedenis aan de Theologische Universiteit Kampen en de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij is directeur van The Neo-Calvinism Research Institute in Kampen. Hij maakte reportageseries voor de Nederlandse televisie over Abraham Kuypers reizen door het Midden-Oosten en de Verenigde Staten. Daarover publiceerde hij ook de boeken *Aan het roer staat het hart* (2015) en *Varia Americana* (2016).

kwamen. Het was kalm, emoties hield men het liefst weg, evenals het straat-rumoer. Kamerleden spraken zonder last of ruggenspraak, niet namens een deel van de kiezers. Kuyper was uit ander hout gesneden. Hij zette zijn retorische talent en scherpzinnigheid met zijn emotie kracht bij. Dat deed stof opwaaien in het parlement.

Maar het was toch vooral de inhoud van zijn betoog dat tegen de haren instreek. Kuyper sprak in de eerste plaats wel degelijk namens een volksdeel, een deel zelfs dat grotendeels geen stemrecht bezat. En ten tweede was hij niet uit op de consensus die het redelijke debat in de Kamer beoogde. Kuyper was en zou altijd blijven de man van het conflict, van het debat. Hij geloofde niet in de façade van eensgezindheid die via de weg van de redelijkheid werd opgetrokken, maar legde juist principiële tegenstellingen bloot in de samenleving en in de politiek. Politiek was voor Kuyper de publieke onthulling van verschillen, niet de kunst van het compromis. Er viel in de politiek iets te kiezen, en Nederland moest voor de keuze worden gesteld. De Tweede Kamer moest niet langer een herensociëteit zijn, maar een debatarena.

Principes | Het ging Kuyper nooit om een concreet verschil alleen, maar altijd om de tegenstelling die permanent was. Dat was de verrassing van *Ons program*, het duizend pagina's dikke boek dat hij in 1878 publiceerde als het programma van de Antirevolutionaire Partij: voor elk departement had hij een partijvisie ontwikkeld, die steeds tot gelding kon worden gebracht. De politiek was geen aaneenschakeling van losse *issues*, maar

een permanente strijd tussen principes.

In de politiek, maar ook in de journalistiek, in de kerk en in de wetenschap, is dit hem van het begin af aan tot diep in de twintigste eeuw en misschien wel tot op de dag van vandaag het meest kwalijk genomen: dat hij permanent principiële tegenstellingen benoemde en er consequenties uit trok. Dat leidde in de Nederlandse Hervormde Kerk in 1886 tot een kerkscheuring en tot het ontstaan van de Gereformeerde Kerken enkele jaren later. In de wetenschap kwam het tot de stichting van de Vrije Universiteit, in de politiek tot het oprichten van een geoliede partij – alleen het woord partij deed de politici van de consensus, al gruwen – en tot een breuk met De Savornin Lohman in 1894 en het ontstaan van diens Christelijk-Historische Unie naast de Antirevolutionaire Partij.

Het sterkst komt de politieke afkeuring van Kuypers poneren van tegenstellingen naar voren in het begrip antithese. Als minister-president vanaf 1901 legde hij uit dat er in het land een principiële tegenstelling bestond tussen de christelijke en de 'moderne' levensopvatting. Die tegenstelling had hij niet zelf bedacht, zei hij. Die was voor ieder klip en klaar waar te nemen. Alles wat hij deed was die antithese zichtbaar maken. Misschien was deze waarneming – die in voorgaande jaren in verschillende bewoordingen ook al door hem was gemaakt – voor altijd begraven in de handelingen van de Tweede Kamer, ware het niet dat hij deze antithese toen in partijpolitieke zin toepaste: die van de christelijke – protestantse en rooms-katholieke – partijen tegenover de niet-christelijke.

Dit leverde allerlei verontwaardiging op. Christenen in de liberale partijen voelden zich beledigd omdat ze voor

“Politiek was voor Kuiper de publieke onthulling van verschillen, niet de kunst van het compromis”

‘paganist’ werden uitgemaakt, de sociaal-democraten werden als antichristelijk weggezet (wat Troelstra niet was), vele protestanten waren nog te antipapistisch om de rooms-katholieken als bondgenoot te zien in de strijd tegen de seculiere wereldbeschouwing en vele anderen vonden dat hij verdeeldheid zaaide.

Kuiper prikkelde altijd en dat is voor een minister-president niet de meest wenselijke eigenschap. De verkiezingen van 1905 hadden zodoende een persoon tot inzet: Kuiper, de kampioen van de christelijken of de breker van de nationale eenheid en solidariteit. Dat woord antithese had als een rode lap gewerkt en Kuipers antirevolutionaire opvolgers als minister-president Theo Heemskerk (1908-1913) en Hendrik Colijn (vijf keer in het interbellum) hebben de term daarom gemeden. Natuurlijk was Kuiper niet de enige die tegenstellingen aanwees of er mee werkte in de politiek, maar de uitgesproken wijze waarop hij het deed heeft ervoor gezorgd dat het woord antithese hem is blijven aankleven.

Pluraal | Wordt hij daarmee recht gedaan? Ja en nee. Ja: hij was de man die in

tegenstellingen dacht, ze eloquent kon aanwijzen en er consequenties uit durfde te trekken: ‘dare to stand alone, dare to make your purpose clear, dare to make it known’, zei hij in het parlement met een Engels vers. Aan dat motto was hij trouw. Maar toch ook: nee, dit is niet alles wat je over Kuiper zou moeten onthouden.

De keerzijde van Kuipers benoemen van tegenstellingen is dat hij niet alleen het bestaan, maar ook het recht van tegenpartijen erkende. Dit gold de door veel protestanten verachte rooms-katholieken, die hij vanaf 1888 als politieke medestander aanvaardde. Naar het oordeel van veel protestanten sloot hij zo een ‘monsterverbond’, maar Kuiper is er nooit meer van terug gekomen. Dit gold ook de aan het Binnenhof met de nek aangekeken radicalen, de socialisten (zie ook het artikel van Matthijs van der Stoep verderop in dit nummer) en de joden. Terwijl menig protestant hen het burgerrecht liefst weer ontzegde, verdedigde Kuiper hun gelijkberechtiging. Hij onthield hun zijn christelijke kritiek op het jodendom niet, waarbij hij in die dagen gangbare antisemitische stereotypen – die ons nu rillingen bezorgen – hanteerde.

En waar liberalisme en socialisme tot dwingelandij moesten leiden, presenteerde Kuiper het calvinisme, geworteld in de erkenning van de geestelijke vrijheid, als de enige basis voor een in levensbeschouwelijk opzicht plurale samenleving.

Kuiper vierde de verschillen. Zijn aanwijzing en erkenning van tegenstellingen impliceerde ook dat hij van die tegengestelde overtuiging dezelfde consequentie vergde, als waarmee hij zijn calvinistische levensovertuiging op elk terrein vormgaf. Een jood die liberaal werd was hem een ergernis, een protestant die socialist werd ook. Hij had een mensvisie die gebouwd was op consequentie van opvatting en zag een samenleving voor zich waar iedere overtuiging de vrijheid zou hebben die uit te leven.

Dit betekende – weer een punt van ergernis voor vele van zijn mede-protestanten – dat Kuiper de idee losliet dat Nederland een christelijke natie was. Natuurlijk kwam hem die idee wenselijk voor, maar het realisme dat hem typeerde bij het onderkennen en benoemen van principiële tegenstellingen, deed hem ook inzien dat Nederland geen christelijke natie was, maar een natie waartoe ook christenen behoorden. Ze hadden in zijn dagen nog de meerderheid, maar hij voorzag dat de moderne wereldbeschouwing veldwinnend was.

Wat hij beoogde voor de Nederlandse samenleving was niet het maximale: een kerstening langs politieke weg – de kersteningstaak was bij Kuiper strikt voorbehouden aan de kerk die geheel vrij van de staat diende te zijn – maar het optimale: vrijheid en gelijkberechtiging voor iedere levensovertuiging, niet alleen in de privé sfeer, maar juist ook in het publieke domein. In zijn vermaledijde

Kamertoespraak over antithese in december 1904 voegde hij dan ook toe hoe de staat op een strikt neutrale manier met die principiële tegenstellingen om zou moeten gaan: “De staat zegt: ik kan die richtingen niet aan zich zelf overlaten, want zij hebben geen middelen genoeg om zelf vooruit te komen, ik mag niet voor deze of gene partij kiezen, maar ik zal nemen het stelsel van het *parallélisme*, ik zal ze beide evenwijdig laten lopen en volg zo het stelsel van *rechtsgelijkheid*. Het wil niet aan deze of gene groep de voorrang toekennen, niet de eenheid der natie prijsgeven, geen bevoorrechtiging of miskenning uitoefenen, doch aan de beide antithetische delen eenzelfde kans laten, evenals de vader van het huis de beide zonen, al verschillen ze in levensopvatting, gelijkelijk zal steunen en voorhelpen.”¹

Om niet te vergeten | Was Kuiper een politicus? Jazeker. Hij was geen parlementaire junkie maar veranderde wel het politieke spel. Dankzij hem bepaalden niet sociaaleconomische verschillen de Nederlandse politieke tegenstellingen, zoals in menig ander land, maar levensbeschouwelijke. En dankzij dat accent is dit een land van politieke minderheden geworden, waar kleine partijen soms meeregeren en grote in de oppositie zitten en waar elke levensbeschouwing, ook die zonder macht of getal, in het publieke domein een gelijkwaardige plek krijgt. Waar in Europa vond je in zijn tijd en nog lang daarna zo’n land? Kuiper schiep een adempauze van een eeuw, zo lijkt het vandaag terugkijkend en vooruitkijkend soms, tussen twee tijdperken van dominant liberalisme. Zo’n politicus vergeet je liever niet.

‘Kuyper was een ongelooflijk invloedrijk inspirator’

In gesprek met Kuyperkenner Johan Snel

Abraham Kuyper was een man met vele gezichten. Hij was predikant, politicus, hoogleraar, journalist, organisator. Zijn erfenis is ongekend groot en honderd jaar na zijn dood vormt zijn werk voor velen nog steeds een bron van inspiratie voor hun handelen. Ook de ChristenUnie weet zich aan hem schatplichtig. Maar zijn we wel goede erfgenamen? Wat maakte Kuyper zo succesvol? En was hij nou een populist of toch niet? We gingen hierover in gesprek met Johan Snel, die naast zijn proefschrift over Kuypers journalistiek, ook werkt aan een nieuw historisch portret van Kuyper.

Door Robert van Putten en Lambert Pasterkamp

Dit nummer van *Groen* staat in het teken van Abraham Kuyper. U doet onderzoek naar hem. Wat hebt u met Kuyper? “Ik heb geen geschiedenis met Kuyper, ik ben niet opgegroeid in een gereformeerd milieu en kende hem alleen als vage vijand van ons, hervormden. Bij mediahistoricus Huub Wijffes las ik dat Kuyper in zijn tijd werd beschouwd als de grootste journalist, vooral door zijn vijanden. Dat is een raadsel als je zijn biografie beziet. Hij deed namelijk van alles in zijn leven, hoe kon hij dan ook nog een groot journalist zijn? Dat wilde ik uitzoeken voor mijn proefschrift. Daarnaast schrijf ik dit jaar een nieuw portret van de man in al zijn facetten. Maar het wordt geen biografie. Dat zou zeker tien jaar kosten en vijf delen beslaan. Wat ik schrijf is een portret, een typering van Kuyper, maar wel op basis van nieuwe bronnen en met veel onthullingen.”

Zowel het CDA als de ChristenUnie weten zich schatplichtig aan Kuyper: wie is zijn erfgenaam? | “Geen van beide. Kuyper had geen directe erfgenamen. Je moet Kuyper zoveel mogelijk loskoppelen van zijn voorgangers, zoals Groen, en van zijn navolgers, zoals Dooyeweerd. Hij is veel interessanter als je hem op zichzelf beziet. Hij is voor een deel ongrijpbaar, hij ontglipt je altijd weer.”

Waarin ontglipt hij ons dan? | “In zijn kameleontische intelligentie. Kuyper is nooit voor één gat te vangen. Hij schakelt tussen verschillende niveaus, van abstract en intellectueel naar emotioneel en concreet. Hij was heel creatief, hij was zowel vasthoudend als veranderlijk. Kuyper heeft vaststaande oerovertuigingen. Hij denkt en handelt vanuit zijn diepste intuïties. Van daaruit ontwikkelt hij steeds nieuwe ideeën en inzichten die hij toepast op tal van maatschappelijke terreinen. Daarin toont hij zich een kind van de Verlichting. De intuïtie van vooruitgang, van ontwikkeling van mens en maatschappij, komt daarin naar voren: ontwikkelingen zijn eindeloos. Hij is niet alleen een conservatief, maar ook een progressief denker. Niet dat de progressie eenzijdig is bij hem, of dat het oude achterhaald is. Maar wel dat er steeds nieuwe ontplooiing plaatsvindt en dat het calvinisme de stuwende kracht is om de wereld op hoger plan te krijgen.”

PERSONALIA
Johan Snel studeerde vroegmoderne geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Hij heeft onder meer gewerkt als beleidsmedewerker bij het CDA, als programmamaker voor de VPRO en als journalist voor diverse dagbladen en tijdschriften. Al ruim twintig jaar doceert hij journalistiek aan de Christelijke Hogeschool Ede en doet hij ook onderzoek. In dat kader werkt hij momenteel aan een proefschrift over de journalistiek van Abraham Kuyper. Eerder publiceerde hij boeken als *Tien journalistieke idealen* (2016) en *Recht van spreken: het geloof in de vrijheid van meningsuiting* (2011).

Wie Kuypers werkzaamheden beziet, krijgt het beeld van een ‘macher’ voor zich. | “Toch is dat niet terecht. Kuyper heeft uiteindelijk maar weinig macht gehad. Kuyper had veel met politiek, maar dat was slechts een deel van zijn bestaan. Kuyper had macht als parlementariër en minister, met name van 1894-1912. Hij was de eerste die zich minister-president liet noemen, in die rol had hij macht en bemoeide hij zich met allerlei departementen. Een zekere machtspositie had hij ook als voorzitter ARP van 1879 tot zijn dood. Maar zelfs dat was geen echte macht, maar vooral invloed.”

Kerkleider en stichter van een universiteit zijn, is dat geen macht? | “Nee, want die verantwoordelijkheden gaf hij steeds snel weer uit handen. Het oprichten van de Gereformeerde Kerken en de Vrije Universiteit deed hij samen met anderen. Ja, hij kon mensen mobiliseren en hij had onwaarschijnlijk veel invloed, maar hij bleef niet op machtsposities zitten. Zo droeg hij al snel na de oprichting van de Vrije Universiteit het rectoraat ervan weer over en in de Gereformeerde Kerken had hij eigenlijk nooit een machtspositie.”

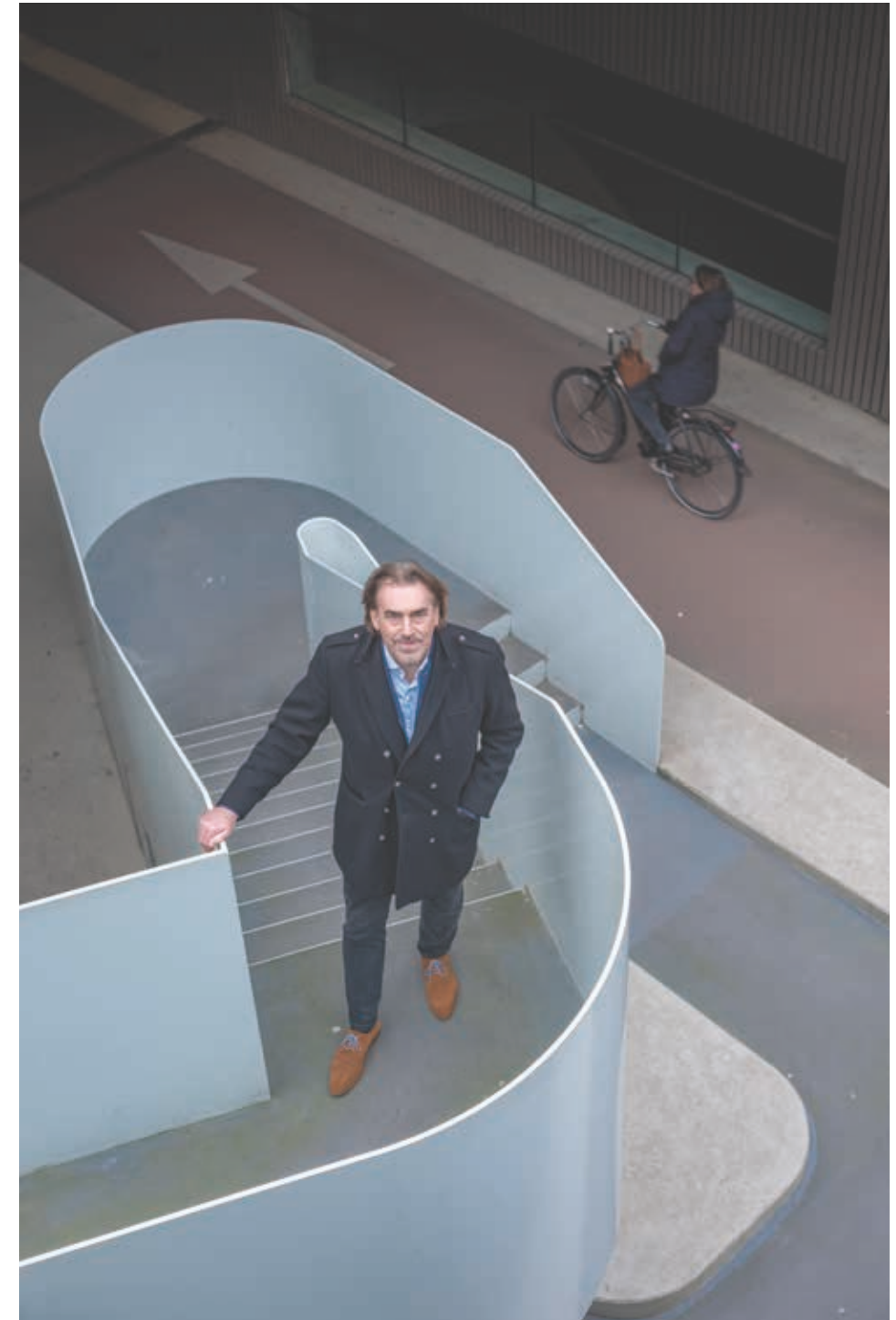
Hoe komt Kuypers invloed zo groot? “Door zijn journalistieke werk. Door zijn werk voor dagblad *De Standaard* en voor weekblad *De Heraut*. Als gereformeerde kreeg je destijds dus zeven dagen per week Kuyper op de mat. Daarmee had hij een enorm bereik. Via zijn artikelen mobiliseerde hij mensen buitengewoon, ongezond ook. Zowel voor de mensen als voor hemzelf. Ze lieten zich beïnvloeden, dat deed hij zelf niet altijd bewust.

Kuiper was klein van postuur, echt onopvallend op straat. Hij was ook veel ziek en had zijn leven lang slaapproblemen. Vanuit die toestand schreef hij zijn stukken. Maar telkens merkt hij, ondanks die omstandigheden, dat de volgende dag het land in rep en roer is. De mensen nemen alles uiterst serieus wat hij schrijft. Daarover heeft hij zich zijn hele leven verwonderd en hij vond dat soms bijna vervelend.

Naast zijn schrijfwerk heeft Kuiper bovendien duizenden toespraken gehouden, soms wel voor zesduizend man publiek, zonder geluidsversterking. Dat deed hij het liefst, live optreden. En die optredens waren echt events. Zijn toespraken duurden gewoonweg twee tot drie uur lang, maar de mensen hingen aan zijn lippen. Kuiper was een enorm toneelspeler, maar het was niet onecht.”

Wat is het geheim van Kuypers succes?

“Van Kuiper leer je dat het draait om het hart. Hij was veel met het verstand bezig, maar hij wist de mensen te beroeren. Hij wist het volk te raken. Heel zijn medelie had hij tegen zich in het harnas gejaagd, maar onder het volk nam zijn aanhang steeds toe. Ook als hij zetels verliest in de verkiezingen. Qua stemmen heeft hij bijna alle verkiezingen wel gewonnen, maar door het districtenstelsel – alleen de winnaar in een district kwam in de Kamer – toch regelmatig veel zetels verloren. Zolang het kiesrecht uitbreidt, wint hij. Pas na zijn dood, bij de eerste algemene verkiezingen gaat de ARP terug in stemmen. Zijn aanhang bestond vooral uit de lagere burgerij, onder de arbeidersklasse had hij iets minder aanhang. Het volk hield van hem

en hij hield op zijn manier echt van het volk. Hij had oprechte, gepassioneerde belangstelling voor gewone mensen. Hij was wel een heer, en zo zagen ze hem ook. Maar hij was haast de enige uit de elite die vaak met arbeiders praatte, interesse had in hun werk en naar hun verhalen luisterde.”

In onze tijd noemen sommigen Kuypers wel de eerste populist. Is dat terecht?

“Nee, dat was hij niet. Ja, een paar van zijn middelen waren populistisch, hij wist de massa enorm te bespelen en was echt populair, in 1906 werd hij zelfs verkozen als ‘flinkste’ Nederlandse man naast de flinkste vrouw, koningin Wilhelmina. Maar de verschillen tussen Kuypers en hedendaagse populistische mannen als Wilders en Baudet zijn groter. Kuypers was van het positieve ideaal. Dat is precies het tegenovergestelde van populistische mannen, die zijn vooral negatief en zaaien liever haat. Populisten zijn beginselloos, eerder een elite die zelf wil profiteren van publiek geld. Populisme is cynisch. Kuypers was het tegendeel, hij was anti-elite en pakte geen cent publiek geld. Aan populistische mannen zou hij geen woord vuil maken. Met conservatieven kon hij ook niets, want die hadden ook geen beginselen, maar vertegenwoordigden slechts de zittende macht. Socialisten, daar had hij wat mee, die hadden tenminste beginselen. Daar kon hij mee discussiëren, al wilden de socialisten op hun beurt vaak liever ageren dan een debat. Kuypers zou vandaag niet debatteren met Forum voor Democratie, dat geen inhoudelijk programma heeft en geen principes, maar eerder met een partij als DENK, die principes heeft waarvoor ze wil strijden.

Zouden Kuypers tijdgenoten niet net zo naar hem hebben gekeken als wij nu naar Baudet kijken? | “Jazeker. Kuypers is zijn gehele leven gehaat door de elite. Hij was decennialang de populairste persoon van Nederland, naast koningin Wilhelmina, maar niet onder de elite. De meeste protestanten en liberalen waren tegen hem. Kuypers werkte wel samen met de katholieken, dankzij Schaepman, die de brug wist te slaan. Dat zagen hervormden, liberalen en socialisten allemaal als een groot gevaar. Dat was het grootste irritatiepunt bij praktisch de hele Nederlandse elite. Daarmee blies hij, zowel in ogen van orthodoxe als verlichte protestanten, het ideaal van een protestantse natie op, hij vormde een breuk met hún protestantse, calvinistische verleden. Alsof hij met moslims ging samenwerken, een coalitie met Denk aanging. Je zult maar driehonderd jaar een unieke protestantse natie zijn en dan komt er zo’n revolutionaire stukmaker als Kuypers!”

Ondertussen kunnen wij niet anders dan onder de indruk raken van de hoeveelheid werk die hij heeft verzet. Bijna onmenselijk. | “Dat heeft ook zijn tol geëist. Hij is overspannen geweest, al een jaar nadat hij in de Tweede Kamer kwam in 1874. Dat herstel heeft vervolgens jaren geduurd. Realiseer je wat het met een mens doet als hij zeven dagen per week publiek is. Behoudens zijn reizen naar het buitenland, maar zelfs dan had hij zijn werk mee. En hij had altijd kopij voor een paar weken vooruit klaarliggen. Ruim vijftig jaar lang. Hij was punctueel, hij leefde constant onder hoogspanning. Maar hij geloofde dat het zijn heilige plicht was. Hij zag dit als zijn taak in het leven.”

Glossarium

Klei • ne lu • yden

[Kleine luyden]

Zeer waarderend sprak Kuypers over de gewone mannen en vrouwen van zijn tijd: de ‘kleine luyden’. Hij plaatste hun eenvoudige en zuivere geloofsleven vaak tegenover die van een in zijn ogen ontworpen, vrijzinnige elite. Kuypers wist rond de strijd voor gelijke rechten voor christelijk onderwijs massa’s op de been te krijgen. Hij wordt daarom wel gezien als een van de eerste moderne populistische politici.

Soe • ve • rei • ni • teit in ei • gen kring

[Soevereiniteit in eigen kring]

Kernbegrip in de samenlevingsvisie van Kuypers. Hij muntte de term bij de opening van de Vrije Universiteit in 1880. Die term ‘vrij’ was niet toevallig gekozen. Kuypers verzette zich tegen een te sterke overheid. Hij leerde dat iedere ‘levenskring’ – het gezin, de kerk, het bedrijf, enzovoorts – een eigen vrijheid, soevereiniteit, kende. Gelovig uitgedrukt: iedere kring moet in vrijheid een antwoord kunnen formuleren op de roep van God om Hem te dienen en het goede te doen. Deze gedachte had grote invloed op de inrichting van de Nederlandse democratie.

Ar • chi • tec • to • ni • sche maat • schap • pij • kri • tiek

[Architectonische maatschappijkritiek]

Op zijn rede tijdens het eerste Christelijk-Sociaal Congres in 1891 noemde Kuypers een karakteristieke element van het christelijk-sociaal denken. Hij hekelde de socialistische en liberale ideologie die volgens hem allebei wortelden in egoïsme en hebzucht. Juist deze hebzucht ligt volgens Kuypers ten grondslag aan het ‘maatschappelijk gebouw’ van zijn tijd. Die hebzucht leidde tot de sociale kwestie: te grote tegenstellingen, onderdrukking en uitbuiting van arbeiders. Kuypers riep op tot een ‘architectonische maatschappijkritiek’: de herziening van de fundamenten van de samenleving en economie.

Kuypers waardering van het socialisme

En wat de ChristenUnie daarvan kan leren

Al sinds haar ontstaan discussieert de ChristenUnie over haar ideologische profiel. Gert-Jan Segers plaatst de partij graag in de christelijk-sociale traditie, want ze staat “niet links, niet rechts, maar midden in de samenleving”. De kern van dit denken is dat de partij niet gelooft in de maakbare samenleving van links, maar tevens met een kritische blik kijkt naar het geloof in de vrije markt op rechts. Vorig voorjaar haalde staatssecretaris Blokhuis echter het nieuws omdat hij zich nadrukkelijk links noemt en daarmee zegt aan te sluiten bij de partijideologie. En inderdaad, de ChristenUnie stemt ook veel mee met partijen als GroenLinks, de PvdA en de SP. Wat is nu een goede verhouding tot linkse politiek? Wat kunnen we hierin van Abraham Kuyper leren? Hij wordt veelal gezien als grondlegger van het christelijk-sociaal denken in Nederland, terwijl hij ook weer bekend staat als een rechts-conservatieve politicus. Ondertussen kreeg hij tijdens zijn politieke carrière te maken met de spraakmakende opkomst van de socialistische volksbeweging. Hoe verhiel Kuyper zich tot deze nieuwe radicale ‘linkse’ stroming?

Door Matthijs van der Stoep

Kuyper versus links en rechts | Kuypers naam als christelijk-sociaal politicus is vooral afgeleid van zijn rol bij het Christelijk Sociaal Congres van 1891 en de daaropvolgende publicatie van de rede die hij daar hield: *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie*. De organisatie van het congres door Kuyper kan gezien worden als een poging om links binnen de ARP te houden en tegelijkertijd rechts niet te veel voor het hoofd te stoten. Binnen de partijelite bestond een serieuze angst dat leden van de christelijke arbeidersvereniging (Nederlandsch Werkliedenverbond Patrimonium, opgericht in samenwerking met de ARP) een eigen christelijke arbeiderspartij zouden oprichten. Kuypers befaamde toespraak op het congres bevat enkele opmerkelijke uitspraken over het socialisme, waar ik later op terug zal komen, maar bevatte geen concrete politieke voorstellen. Toch is het beeld ontstaan dat Kuyper sinds 1891 een linksere koers voer, die zijn politiek kenmerkte gedurende de rest van de jaren 1890. Wat meestal onderbelicht blijft, is hoe hij zich verhiel tot links in de jaren daarvoor, toen het socialisme in Nederland onder aanvoering van Ferdinand Domela Nieuwenhuis enorm in aanhang wist te groeien.

Voordat ik inga op Kuypers houding ten opzichte van links en linkse thema's is het eerst belangrijk om stil te staan bij de begrippen 'links' en 'rechts'. Deze begrippen waren in politieke context van Kuyper namelijk nog niet zo wijdverspreid als dat nu het geval is. Pas rond 1900, nadat vrijwel de hele Tweede Kamer was gaan bestaan uit partijfracties, werden deze woorden gebruikt om onderscheid te maken tussen confessionelen en niet-confessionelen. Na de Tweede Wereldoorlog werden de begrippen rechts en links verbonden aan de rol die werd toegekend aan de staat en aan progressivisme en conservatisme. Als we kijken naar Kuypers houding tot linkse politiek wil ik, om verwarring te voorkomen, kijken naar het Nederlandse socialisme en haar speerpunten. De progressieve liberalen uit die periode zouden ook tot hedendaags links gerekend kunnen worden, maar vormden in Kuypers tijd geen massabeweging en laat ik daarom nu buiten beschouwing. De socialisten onder Nieuwenhuis hadden grofweg twee speerpunten: de invoering van algemeen kiesrecht en het verbeteren van de arbeidsomstandigheden. Deze twee kwesties, de kiesrecht kwestie en de sociale kwestie, domineerden het Nederlandse politieke debat in de laatste decennia van de negentiende eeuw.

AUTEUR
Matthijs van der Stoep is researchmasterstudent geschiedenis aan de Vrije Universiteit Amsterdam en actief voor Perspectief, de jongerenorganisatie van de ChristenUnie.

Progressieve ambities | Kuypers orthodox-christelijke beweging van 'kleine luyden', die hij zorgvuldig opbouwde vanaf de jaren '70, toonde veel overeenkomsten met de latere socialistische beweging in Nederland. Kuyper wist zijn achterban te organiseren in kiesverenigingen, die in 1879 uitmondde in de eerste Nederlandse politieke partij, en bij één antirevolutionaire krant, *De Standaard*, waarvan hij zelf hoofdredacteur was. In de Tweede Kamer was hij een van de eersten die zei te spreken namens zijn achterban. Dit was een schok was voor de Kamer, die toen meer weghad van een elitaire debatclub. Kuyper werd door de jaren heen steeds meer hét boegbeeld van zijn antirevolutionaire beweging en hield stevig de touwtjes in handen. Tijdens zijn eerste Kamertermijn, in de jaren 1870, kwam hij al met een voorstel voor "een Nederlandsch wetboek van den arbeid", een boek waarin de rechten en plichten van de arbeidsklasse werden opgeschreven. Kuyper kon hierbij op felle tegenstand rekenen: zijn taal werd door een ander Kamerlid getypeerd als socialistisch. Kuyper deed volgens hem "hoogst gevaarlijke beweringen, die in de beschouwingen der socialisten den boventoon voeren".¹ Een liberale krant schreef afkeurend over zijn gebruik van christelijke principes in zijn betoog: "Wat niet mag, dat is: Jezus Christus tot een Communist maken en dezen grootsten onder alle grooten op éene lijn te plaatsen met de demagogen, waarvan Dr. Kuyper zelf er een schijnt te willen zijn."² Daarnaast pleitte Kuyper met betrekking tot de kiesrecht kwestie al in 1879 voor een algemeen kiesrecht voor alle gezinshoofden.

Kuyper ging met deze progressieve

voorstellen de socialisten voor, die pas echt meer aanhang kregen in de jaren 1880. In 1881 werd de socialistische vakbond omgevormd tot de Sociaal Democratische Bond (SDB), de tweede politieke partij in Nederland. De krant *Recht voor Allen* werd in 1884 haar officiële medium, waarin Nieuwenhuis, net als Kuyper in *De Standaard*, regelmatig commentaar gaf op politieke gebeurtenissen. Net als bij de ARP had een groot deel van de achterban van de SDB nog geen kiesrecht, omdat dat verbonden was aan de hoogte van inkomen. De Bond was medeorganisator van demonstraties voor algemeen kiesrecht, waaronder in 1885 de grootste politieke demonstratie tot dan toe in de Nederlandse geschiedenis.

Verwantschap met links | De SDB stond echter ook bekend om haar revolutionaire taal. Als de politiek niet hervormd zou kunnen worden van binnenuit, moest ze volgens hen hardhandig omver worden geworpen. In 1886 ontstond er in Amsterdam een groot volksoproer tegen de autoriteiten, waarbij door de reactie van de politie 29 burgers omkwamen. Hoewel de leiding van de SDB zich distantieerde van het geweld, waren er veel partijleden bij betrokken en werden er vanaf de barricades socialistische leuzen geschreeuwd en met rode vlaggen gezwaaid. Kuypers aanhang in Amsterdam werd ook snel geassocieerd met deze gebeurtenissen. Kuyper had net een paar maanden eerder in dezelfde stad de consistoriekamer van de Nieuwe Kerk met harde hand bezet om zijn oprichting van de Gereformeerde Kerk, de Doleantie, te bezegelen. Dit werd door zowel socialisten als liberalen gezien als een revolutionaire daad.

Tijdens de landelijke verkiezingen van 1888 lukte het de socialisten voor het eerst om een zetel te bemachtigen. Nieuwenhuis werd verkozen vanuit het Friese district Schoterland. Zijn verkiezing veroorzaakte heel wat commotie. De uiteindelijke strijd in het district vond plaats tussen een liberaal en Nieuwenhuis. De antirevolutionaire kandidaat was bij de eerste ronde al weggestemd. Kuyper schreef voor de herverkiezing in *De Standaard* dat men nooit op een liberaal zou moeten stemmen zelfs als Nieuwenhuis het enige alternatief was. Veel antirevolutionaire stemmers zagen dit als een impliciet stemadvies en stemden zo op de socialist. Na de verkiezingen nam Kuyper afstand van het idee dat hij stemmen op Nieuwenhuis had aangemoedigd, maar toen had de liberale pers er al uitgebreid over geschreven: de antirevolutionairen en de socialisten zouden onder één hoedje spelen.

In de jaren 1880 ging Kuyper door met het uiten van zijn progressieve standpunten over kiesrecht en de sociale kwestie. Terwijl de socialisten grote demonstraties hielden voor algemeen kiesrecht, ging Kuyper in *De Standaard* steeds meer over dit onderwerp schrijven. Hij werkte zijn idee uit tot het ‘huismans-kiesrecht’ en schreef hoe het een schande was dat alleen de rijken, die vooral liberaal waren, het recht hadden om te stemmen. Net als bij de socialisten vormden bij hem de liberalen het grote mikpunt van kritiek. In *De Standaard* schreef Kuyper erover in bijna marxistische bewoordingen: “Het liberalisme heeft nooit het mededoogen, nooit het goddelijk schoon der ontferming, nooit het glinsteren van het goud der barmhartigheid verstaan”, het is “Bourgeoisie-politiek in hart en nieren”.³

De socialisten konden bij Kuyper altijd op – een heel voorzichtige – sympathie rekenen.

Kuypers alternatief voor socialisme

Kort na 1888 gaf Kuyper drie teksten uit waarin hij zijn visie op democratie, de sociale kwestie en het socialisme verder toelichtte. Ten eerste het pamflet *Handenarbeid* uit 1889. De hoofdvraag was hier hoe de staat kon helpen tegen de onderdrukking van de arbeidersklasse. Kuyper beschreef hoe de hogere klasse in Nederland de macht over de staat had gegrepen na de Franse Revolutie en het land regeerde ten koste van de lagere klasse. De socialisten wilden dit probleem oplossen door de lagere klasse aan het roer te zetten van de staat. Kuyper zag een andere oplossing: het was noodzakelijk dat de staat zelf meer ruimte zou laten voor maatschappelijke initiatieven. Arbeiders zouden zo de mogelijkheid krijgen om hun eigen organisaties op te richten en zo sterk te staan tegenover hun werkgevers. Uiteindelijk zou de arbeidersklasse ook landelijk via de Eerste Kamer, die omgevormd moest worden tot een ‘Kamer van Belangen’, vertegenwoordigd moeten zijn.

In de tweede brochure, *Maranatha* uit 1891, schrijft Kuyper dat de “oligarchie der financieel en intellectueel bevoorrechte klasse” op zijn retour is. Het calvinisme, de traditie van de antirevolutionaire partij, was volgens hem altijd al een progressieve beweging en kon, juist nu, een “Christelijk-democratische ontwikkeling van onzen volksstaat” bewerkstelligen. Juist om antichristelijke krachten het hoofd te bieden moest de christelijke politiek nu onomwonden kiezen voor de

“Kuyper was een van de eerste vooraanstaande politici van zijn tijd die het socialisme zag als een legitieme politieke beweging tegenover het liberalisme”

democratie. De term democratie was in het laatste decennium aan een opmars bezig, maar had nog steeds een revolutionaire connotatie en dat maakt Kuypers betoog dus aardig provocatief.

Ook het derde document, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie*, waar we al even bij stilstonden, wist te provoceren. Kuyper stelde daarin dat de oplossingen voor de problemen van zijn tijd lagen “op den socialistischen weg”, daaraan toevoegend: “mits ge onder socialistisch nu maar niet verstaat het programma der Sociaal-democratie”. Want Kuyper wilde in tegenstelling tot de socialisten de maatschappij zien als “een van God gewilde gemeenschap, een levend menselijk organisme”, iets dat niet zomaar

om te gooien is, maar waar wel kritiek op te leveren is als het door mensen is beschadigd. Volgens hem was daarom een politiek geleid door christelijke principes een beter antwoord op de sociale kwestie dan de liberale en socialistische ideologieën. Beide groepen zouden redeneren vanuit materialistische principes, afkomstig uit het denken van de Franse Revolutie, die de organische samenstelling van de maatschappij negeerden. Net als in *Maranatha* zien we hier al een beweging richting Kuypers bekende antithese: het benadrukken van de fundamentele verschillen die Kuyper zag tussen christelijke en niet-christelijke politiek. Toch is het opmerkelijk hoe Kuyper in *Het sociale vraagstuk en de*

christelijke religie het socialisme verdedigde als een serieus te nemen ideologie waar ook van te leren valt. Hij stelt zelfs dat hij de socialisten wel begrijpt: “den Sociaal-democraat tegenover den Liberalist genomen, hém kan of mag ik geen ongelijk geven”.⁴

Voorzichtigheid geboden | De antirevolutionaire beweging en de socialistische beweging leken dus behoorlijk veel op elkaar. Net als de antirevolutionairen probeerden de socialisten een alternatief te bieden voor het dominante liberalisme. Onder invloed van de opkomst van het socialisme plaatste Kuyper zijn progressieve ideeën over kiesrecht en de sociale kwestie meer op de voorgrond. Hij was een van de eerste vooraanstaande politici van zijn tijd die het socialisme zag als een legitieme politieke beweging tegenover het liberalisme. Ondanks dat zijn politieke standpunten in de jaren 1880 radicaler werden, bleef de basis hetzelfde. Hij zag dat de maatschappij beschermd moest worden tegen het groeiende gezag van de staat. De maatschappij moest veranderd worden: breed gedragen en van onderaf. Niet via een liberale politiek die slechts de belangen van de rijken bevorderde maar ook niet via socialistische politiek die de hele maatschappij zou onderwerpen aan haar gelijkheidsideeën. Voor zijn tijd was Kuyper dus een behoorlijk progressief politicus.

Wat kan de ChristenUnie nu leren van Kuypers worsteling met links? Ten eerste dat elke ideologie, hoe radicaal ook, serieus moet worden genomen, zo ook het socialisme. Maar ten tweede, hoe

aantrekkelijk het linkse mededogen ook klinkt, dat het belangrijk is om voorzichtig te zijn met het uitbreiden van staatsgezag. Staatsgezag kan de vrijheid van burgers aantasten en maakt initiatieven waarin ze verantwoordelijkheid nemen voor elkaar onmogelijk. De staat is er om deze burgerinitiatieven te bevorderen, zodat mensen op het laagste organisatieniveau van de samenleving elkaar onderling kunnen steunen, in plaats van dat de afstandelijke en bureaucratische nationale staat dat regelt.

Echter, niet alleen de staat kan een gevaar vormen voor de maatschappelijke vrijheid, ook de markt met haar harde concurrentiestrijd mag niet ons leven gaan bepalen. Hier heeft de staat een rol om de markt te reguleren in overleg met werkgevers en werknemers. De ChristenUnie zou er goed aan doen om links te steunen wanneer het vrije marktdenken doorslaat en een bedreiging vormt voor de maatschappelijke vrijheden. De partij moet echter kritisch zijn op linkse voorstellen die de macht van de staat uitbreiden ten koste van het onafhankelijke maatschappelijke initiatief.

Glossarium

An • ti • the • se

[*Antithese*]

Kuyper zag principieel twee antwoorden op de roepstem van God, van ieder mens en iedere levenskring. De ene noemde hij modern; seculier zouden we wellicht vandaag zeggen. De ander was volgens Kuyper de christelijke. Deze twee richtingen zag hij als principieel tegengesteld. De antithese vormde de basis voor samenwerking tussen protestanten en katholieken, zoals tijdens de negentiende-eeuwse schoolstrijd. Kuyper muntte het begrip pas in een rede die hij hield als minister-president in 1904.

Ge • mee • ne gra • tie

[*Gemeene gratie*]

Modern vertaald doelde Kuyper op de ‘algemene genade’. Het idee van de ‘gemeene gratie’ is de ideologische tegenhanger van de antithese. Kuyper zag twee soorten genade. De ‘bijzondere genade’ is de genade die mensen kunnen vinden bij Christus alleen. De gemeene gratie ging hem om de bredere werking van de Heilige Geest in heel de wereld: “het goede en schoone buiten de kerk, onder ongeloovigen, in de wereld”. Dit idee vormde voor Kuyper de basis voor brede samenwerking, op terreinen waar een principiële antithese dat niet in de weg stond.

Chris • te • lijk • so • ci • aal

[*Christelijk-sociaal*]

Kuyper geloofde dat de antithese, de tegenstelling tussen geloof en ongeloof, ook door de levenskring van de economie liep. Lang was hij een uitgesproken voorstander van samenwerking tussen christelijke werknemers en werkgevers. Maar ook christelijke arbeiders wilden steeds nadrukkelijker een vuist maken tegen de steeds nijpender sociale omstandigheden en uitbuiting. Onder enige druk deed Kuyper mee aan de organisatie van het eerste Christelijk-Sociaal Congres in 1891. De term ‘christelijk-sociaal’ duidt sindsdien op het zoeken van een eigen weg tussen een liberale en socialistische maatschappijvisie en wordt in die betekenis nadrukkelijk ook door de ChristenUnie omarmd.

Met Kuiper op campagne

In een tijd zonder televisie en sociale media kreeg Abraham Kuiper ruim 300.000 mensen zover dat zij hun handtekening zetten onder een petitie aan de koning. Met dit Volkspetitionnement mobiliseerde Kuiper op strategische wijze ‘het volk achter de kiezer’ om zich te keren tegen de nieuwe liberale onderwijswet. Het feit dat hij met zijn boodschap zo’n grote groep mensen op de been kreeg, levert prima denkstof op voor het campagnevoeren van nu.

Door Addy Plieger

De kwestie waartegen Kuiper en zijn antirevolutionaire verwanten in de negentiende eeuw stredden, was de bekostiging van het onderwijs. Ten tijde van de Franse Revolutie was het onderwijs een staatszaak geworden. Niet langer bepaalde de Hervormde Kerk het onderwijsbeleid. Christelijke scholen werden weliswaar niet verboden, maar op financiering van de overheid hoefden de initiatiefnemers van bijzonder onderwijs niet te rekenen. De openbare scholen kregen wel overheidssteun. Dat zette bij veel protestantse christenen, die het christelijk gehalte van openbaar onderwijs te zwak vonden, kwaad bloed.

In 1878 diende het kabinet-Kappeyne van de Coppello een nieuwe Lager Onderwijswet in met daarin verbeteringen voor het onderwijs. Deze betroffen 1) de bouw en inrichting van scholen en klaslokalen, 2) een kleiner aantal leerlingen per klas en 3) een hoger salaris voor de onderwijzers en 4) verplichting van voorgaande maatregelen. Dat was een groot probleem voor de voorstanders van het bijzonder onderwijs. Zij moesten deze verbeteringen immers zelf bekostigen. Bovendien hield de nieuwe wetgeving een vergroting van de bemoeienis van de overheid in.

De antirevolutionairen en later ook de rooms-katholieken, bestreden deze plannen sterk. Kuiper, die ook hoofdredacteur van *De Standaard* was, schreef in een reactie: “Nooit of nimmer is de vrije school zóó ruw en zóó hardhandig aangepakt op en op zóó barbaarsche manier van de stoep afgedrongen als in dit koele, onbarmhartige, diepkrenkende staatsstuk.”¹ In het hele land ontstond toenemend protest tegen het wetsontwerp. Kuiper steunde dat met talloze publicaties en door het schrijven populaire artikelen. Ook nam hij samen met De Savornin Lohman en De Geer van Jutphaas het initiatief tot het opstellen van een petitie: het Volkspetitionnement.

Het Volkspetitionnement | Met deze petitie richtten zij zich tot de koning met het verzoek om de onderwijswet niet te ondertekenen. Want, zo zeiden Kuiper en consorten, met die wet zorgde de overheid ervoor dat christelijk onderwijs niet was weggelegd voor de armen. Minister Kappeyne van de Coppello stuurde als reactie op deze petitie een nota naar de koning. Niet alleen verweet hij de opstellers het grofste communisme, ook schreef hij dat voldoen aan het verzoek de Kroon onmiddellijk in botsing zou brengen met de ‘vertegenwoordigers van het

AUTEUR
Addy Plieger is adviseur bij de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

land'. De wet was namelijk inmiddels al door zowel de Tweede Kamer als de Eerste Kamer aanvaard.

Hieruit blijkt dat de machtsverhouding tussen koning, kabinet en parlement was verschoven ten gunste van het parlement. Bij een eerdere petitie in 1856, onder leiding van Groen van Prinsterer (die overigens nog geen tienduizend handtekeningen behaalde), kon de koning nog wel weigeren een wet te ondertekenen, maar in 1878 leverde dat grote problemen op. Volgens P.J. Oud, geschiedschrijver van de parlementaire geschiedenis was de petitie zelfs staatsgevaarlijk.² Hij geeft Kappeyne van de Coppello op dit punt dus gelijk.

Kuyper zette de petitie toch door, hoewel hij zelf ook wel wist dat de koning grondwettelijk gezien weinig ruimte had om de wet niet te ondertekenen. Hij wilde namelijk gebruik maken van het massale verzet en van de media-aandacht die de wet opriep. Het Volkspetitionnement was voor hem geen doel op zich, maar een middel om de binnen de orthodox-protestante bevolkingsgroep de bewustwording van de eigen identiteit op gang te brengen. Hij maakte een democratisch gat zichtbaar tussen parlement en gewone burger en keek verder dan de actualiteit van 1878.³ Het Volkspetitionnement vormde zo, welbeschouwd, het begin van een politieke, sociale en kerkelijke emancipatie.

Kuypers strategie | Het lukte Kuyper dus om het 'volk achter de kiezer' de mobiliseren Men noemt het Volkspetitionnement wel het meest spectaculaire moment in de 'Schoolstrijd'. Wat zich vooraf en nadien in 's lands vergaderzaal

afspeelde, kwam nu door een perfect geregisseerde massa-actie in de publieke belangstelling.⁴ Het onrecht van de liberale schoolwet was in stad en land het gesprek van de dag. Volgens biograaf Rullmann "spreidde Kuyper in de drie maanden die aan de aanbidding vooraf gingen op onvergelykelijke wijze zijn veldheerstalent ten toon. Dag aan dag leverde hij slag met de bladen der tegenpartij. (...) Handig maakt hij daarbij gebruik van alle middelen die de vechtkunst aanbood."⁵

Praktisch gezien was de organisatie van het Volkspetitionnement lastig. Men moest de handtekeningen binnen een week *en* midden in de zomer inzamelen. Daarbij waren de initiatiefnemers afhankelijk van lokale inzet. Ze werden geholpen door de Vereniging voor Christelijk Nationaal Schoolonderwijs en door een landelijk comité voor het Volkspetitionnement. Dit comité schakelde ter voorbereiding een netwerk van personen en organisaties in, dat in korte tijd moest zorgen voor de oprichting van lokale comités die het petitionnement op plaatselijk niveau kon uitvoeren.

Deze lokale comités hadden overigens geen politiek karakter, de link met de kiesverenigingen is namelijk niet duidelijk te leggen. Wel die met de hervormde en de gereformeerde kerkenraden. Ouderlingen stelden hun huis of de consistorie open, er werden bidstonden belegd, soms zamelden lokale comités zelfs huis-aan-huis handtekeningen in. Ook zochten zij de publiciteit. Zo ontvingen alle inwoners van Goes een pamflet dat ook in de lokale krant werd geplaatst. Dat pamflet riep iedereen op om de petitie aan de koning te tekenen "omdat het door die wet ons zoo goed als onmogelijk

zal gemaakt worden, voor onze kinderen een School te hebben met den Bijbel".⁶

De (netwerk)strategie werkte perfect. Het Volkspetitionnement werd in vijf dagen tijd door 305.596 personen getekend. Een soortgelijke petitie van rooms-katholieken kreeg 164.000 handtekeningen. Een enorm aantal als je dit afzet tegen het aantal van 122.000 kiesgerechtigden voor de Tweede Kamer in die tijd. Mannen, vrouwen, analfabeten: iedereen werd bereikt en kwam in actie. De basis van het succes van het Volkspetitionnement was de boodschap dat de schoolwet van Kappeyne de Cappollo discrimineerde en onrechtvaardig was. Dit sprak de onderste lagen van de bevolking sterk aan want juist zij konden voor hun kinderen het christelijke onderwijs niet betalen.

Campagnevoeren à la Kuyper | Nu de ChristenUnie zich weer opmaakt voor een nieuwe verkiezingscampagne is het leerzaam eens te kijken naar het succes van Kuypers mobilisatiestrategie. Ook voor lokale afdelingen, die voortdurend nadenken over het bereiken van de juiste doelgroepen, is dit zinvol. Welke lessen zijn er te trekken?

1. Wie zich in een hoek gedrukt voelt is eerder tot actie bereid. De kracht van actievoeren is soms evenredig aan de mate van ervaren discriminatie. Kies, naast de meer vanzelfsprekende ChristenUnie-thema's, naar een onderwerp dat een appel doet op die beleving. Daar liggen kansen tot mobilisatie van kiezers.

2. Kuyper richtte zich tijdens zijn politieke loopbaan op veel onderwerpen. Toch lukte het hem, door zijn mening over de onderwijskwestie voortdurend te herhalen, op dat punt de aandacht te

krijgen en vast te houden. Profileren bestond in die tijd ook al! Kuyper verstond de kunst ervoor te zorgen dat hij steeds geassocieerd werd met zijn inzet voor het bijzonder onderwijs. Het was wel een kwestie van een lange adem en van wachten op het goede moment. Heb dus geduld en let op *timing*.

3. Het Volkspetitionnement werd een succes door het handig inzetten van bestaande netwerken. Kuyper c.s. zochten medestanders en vervolgens sleutelfiguren en sleutelorganisaties door het hele land. Lokale afdelingen kunnen dat ook nu: de ChristenUnie is immers een netwerkpartij. Maak per thema strategisch gebruik van netwerken. Zoek naar de juiste mensen met de juiste contacten. Zorg er zo voor dat de boodschap van de ChristenUnie de hele samenleving bereikt.

4. Werk samen met medestanders buiten je eigen kring via gedeelde overtuigingen. Kuypers pleidooi vond weerklank bij de rooms-katholieken, zij organiseerden een soortgelijke actie en zo ontstond er samenwerking. Wees niet bang om op belangrijke thema's onverwachte, slimme coalities te smeden – binnen en buiten de politiek.

5. Maak gebruik van verschillende media zoals Kuyper dat deed. Hij schreef talloze artikelen en opiniestukken. Hem lukte het zo om in een tijd zonder sociale media en internet ruim 300.000 mensen via een handtekening aan zich te binden. Dat waren er veel dan er in die tijd kiesgerechtigd waren.

Abraham Kuyper in een postchristelijke tijd

De actualiteit van zijn denken over kerk en politiek

Is het politieke denken van Abraham Kuyper vandaag nog relevant? De Nederlandse christelijk-politieke traditie vormt grotendeels een vrucht van het theologische gedachtegoed van Abraham Kuyper. Onder Kuypers nazaten geldt diens theologie echter als achterhaald. Zou de daaruit gegroeide politieke visie dan overleven? Niet voor niets trekt vandaag een reeks andere theologen de aandacht, met andere politieke denklijnen. De belangstelling gaat uit naar theologen uit de twintigste eeuw als Barth, Reinhold Niebuhr en Bonhoeffer, en naar recentere opvolgers als Yoder, O'Donovan, Volf, Milbank, Wright en vooral Hauerwas. Veel van deze invloeden komen bovendien samen in het invloedrijke recente werk van de Amerikaanse neocalvinist James Smith. Ook in de kring van de ChristenUnie worden deze auteurs verwerkt.¹ Heeft Kuypers publieke theologie vandaag nog iets te zeggen?

Door prof. dr. Ad de Bruijne

Contextueel bepaald | Veel buitenlandse christenen zouden zo'n zuinige kijk op Kuypers niet begrijpen. Van Azië tot Zuid-Amerika interesseren niet alleen Presbyterianen maar ook andere evangelicals zich hevig voor hem. Van Afrikaanse pentecostals tot Amerikaanse baptisten: ze vinden bij hem inspiratie om maatschappelijke en politieke verantwoordelijkheid te dragen. Dat moet ons voorzichtig maken om Kuypers vlotjes af te danken.²

Dit verschil in waardering van Kuypers publieke theologie en politieke visie is contextueel bepaald. In landen waar de kerk groeit óf vanouds eenzijdig missionair en spiritueel georiënteerd was, ontluikt het besef dat christenen ook een publieke roeping hebben. Omdat de eigen traditie daarvoor geen hulp biedt, wendt men zich dankbaar tot Kuypers. Maar in contexten waar een vroeger christelijk stempel sterk vervaagt, ervaart men Kuypers als ongegrond optimistisch en offensief. Daar bestaat juist behoefte aan handreikingen om als minderheid te (over-)leven in een postchristelijke setting. In Nederland leeft bovendien breed ressentiment tegen Kuypers en zijn traditie. Een publieke dominantie in wetgeving en moraal van meer dan een eeuw blijkt ervaren als christelijke dwang. Met Kuypers aankomen is historisch belast.

Toch is volgens mij de tijd rijp voor een hernieuwde waardering van Kuypers publieke theologie. In de eerste plaats herleeft de ontvankelijkheid voor traditionele christelijke accenten. De wal van maatschappelijke ontbinding en morele en spirituele verweesdheid keert het schip van ongebreidelde vrijheid en afrekening met het christelijke verleden. In de tweede plaats is Kuypers denken minder achterhaald dan velen denken. De indruk van Kuypers denken is gefilterd via volgende generaties neocalvinisten (Colijn, Schilder, Dooyeweerd, Verbrugh). Een duik in de primaire bronnen van zijn werk zelf geeft een genuanceerder en uitdagender beeld. Daaruit blijkt bijvoorbeeld dat je onderscheid moet maken tussen zijn theologische grondlijnen en de concretisering daarvan in zijn eigen context. Destijds was de dechristianisering weliswaar begonnen maar hoogstens 'halverwege' gevorderd. Daarom kon Kuypers de christelijke massa's nog mobiliseren voor een laatste slag ten behoeve van een christelijk publiek domein en spitst hij zijn politiek daarop toe. Maar zijn theologische basisgedachten kun je daarvan onderscheiden en op een nieuwe manier ook benutten in andere contexten. Kuypers voorzag zelf al een ingrijpende omslag in de Nederlandse context, die andere publieke strategieën zou vergen.

AUTEUR

Prof. dr. Ad de Bruijne is hoogleraar ethiek en spiritualiteit aan de Theologische Universiteit Kampen. Hij promoveerde op de politieke theologie van Oliver O'Donovan met het proefschrift *Levend in Leviathan* (2006). Regelmatig houdt hij de ChristenUnie een spiegel voor in haar denken over christelijke politiek.

In het vervolg noem ik enkele theologische grondlijnen van Kuypers die bij nader inzien wel degelijk vruchtbaar blijven voor vandaag. Soms komen ze zelfs in de buurt van accenten van de genoemde theologen die vandaag alle aandacht trekken, zoals O'Donovan en Hauerwas.³

Kerk en politieke gemeenschap

Kuypers publieke theologie wortelt in zijn kerkleer. Een versimpelde weergave daarvan benadrukt Kuypers strikte onderscheid tussen de kerk als instituut en als organisme. Het instituut beperkt hij tot de privésfeer, terwijl het organisme bestaat in de vorm van christelijke maatschappelijke verbanden (bijvoorbeeld een politieke partij) en kan inspelen op een pluraal publiek domein. Zulke christelijke organisaties voeren een geestelijke strijd om Gods eer hoog te houden en onder Jezus' heerschappij de geschapen ordeningen op alle terreinen van het leven te laten doorwerken. Zo ontwikkelen ze de samenleving in overeenstemming met Gods cultuuropdracht. Juist dit accent past minder vanzelfsprekend in een postchristelijke context. Het pakt ook averechts uit doordat die christelijke organisaties zich in hun minderheidspositie steeds meer aanpassen en vergaande compromissen sluiten. Die verwatering van de kerk als organisme werkt op den duur door in de kerk als instituut. Veel christelijke organisaties (ook politieke partijen), die bewust of onbewust opereren volgens het kuypersiaanse model, lijden daardoor aan wat getypeerd is als 'Mission drift'.⁴

De echte Kuypers houdt de kerk als instituut en als organisme dichter bij

elkaar dan in deze versimpelde weergave. Kerk-zijn is in de kern samen Jezus' nieuwe leven delen en zo een nieuw lichaam ('organisme') vormen. Dit nieuwe leven wil zich manifesteren in alle geschapen verbanden waarin mensen samenleven. Zo groeit het koninkrijk van God. De kerk vormt dus niet één van de vele samenlevingsverbanden, zoals Kuypers vaak wordt opgevat. Zij is ten diepste een allesomvattende nieuwe samenleving die de bestaande samenleving transformeert en uiteindelijk aflost. Maar in een gevallen wereld heeft dit nieuwe leven tijdelijk een extra uitvalsbasis nodig. Dat is de kerk als instituut, die dus niet iets anders is dan het organisme maar de eerste vormgeving van dat organisme. In Kuypers context kon het organisme zich vanuit het instituut nog naadloos uitbreiden naar andere christelijke verbanden op de verschillende levensterreinen. Maar Kuypers zelf beseft dat dit in andere tijden en landen anders is en hij rekent ermee dat het ook in Nederland niet vanzelfsprekend zal blijven. Wie weet, stelt hij, blijft er ooit maar één verband over waarin christenen organisch samenleven en van waaruit zij publiek (ook politiek) kunnen handelen, namelijk de kerk als instituut.

Deze contextuele dimensie in Kuypers model brengt hem in de buurt van hedendaagse theologen die de kerk zelf een politieke realiteit noemen, die ten diepste tegenover de politieke structuren van deze wereld staat (bijvoorbeeld Hauerwas, Milbank en O'Donovan). Eens maken deze laatste plaats voor Gods koninkrijk dat in het organisch samenleven van de kerk nu al begint. Hoewel Kuypers de kerk nooit 'politek' zou noemen, is de structuur van zijn model vergelijkbaar. Temeer doordat Kuypers – anders dan veel van

“Aardse politiek vormt geen rechtstreeks onderdeel van Gods koninkrijk en blijft in een zekere spanning staan tegenover de nieuwe gemeenschap onder Christus’ gezag”

zijn erfgenamen – niet Aristotelisch maar Augustiniaans over politiek denkt. Overheden horen niet bij de oorspronkelijke schepping maar zijn interimstructuren vanwege de zondeval. Tegen die achtergrond noemt Kuyper ‘anarchie’ zelfs uitdagend ‘het heerlijkste dat men zich denken kan’.⁵ Hij respecteert overheden als dienaressen van God voor dit interim en leert christenen daarom ook politieke verantwoordelijkheid dragen. Maar aardse politiek vormt geen rechtstreeks onderdeel van Gods koninkrijk en blijft in een zekere spanning staan tegenover de nieuwe gemeenschap onder Christus’

gezag (de kerk). Van dit spannende evenwicht bij Kuyper bleef bij zijn gouvernementeel ingestelde politieke erfgenamen weinig over. Toch zou juist dat passen bij de nieuwe minderheidspositie van christenen in de huidige postchristelijke context.

Daarbij past Kuypers eschatologische accent, dat al evenzeer verloren ging bij zijn neocalvinistische erfgenamen. Anders dan de beeldvorming suggereert, wil Kuyper niet nu al de bestaande wereld met haar geschapen structuren transformeren in koninkrijkswerkelijkheid. Alleen waar christenen onder hun

Heer op een nieuwe manier samenleven op de verschillende levensterreinen, herken je iets van het rijk. Maar positieve culturele ontwikkelingen op zich houdt Kuyper binnen de sfeer van algemene genade tijdens het interim. Aardse politiek bouwt volgens hem niet Gods koninkrijk, maar dient Gods plan met de schepping gedurende het interim. Zij heeft eeuwigheidswaarde, maar alleen indirect en buiten het oordeelsvuur om. Deze zuinige verbinding tussen aardse politiek en hemels koninkrijk maakt Kuyper evenwichtiger dan bijvoorbeeld de populaire theoloog Tom Wright. Die reageert zo sterk op het vergeestelijkende christendom waarin hij wortelt, dat hij een veel te optimistisch programmatisch transformationeel publiek ideaal ontwikkelt.

Derde weg | Deze contextuele herinterpretatie van Kuyper helpt ook bij de verwerking van de eerder genoemde theologen die vandaag populair zijn. Wat hen aantrekkelijk maakt, past bij nader inzien vaak ook bij Kuyper. Maar omgekeerd vertonen zij hun beurt eenzijdigheden, waaraan Kuyper kan ontkomen. Kuyper helpt dus bij de ontwikkeling van de derde weg tussen het gebruikelijke neocalvinisme en de hedendaagse alternatieven. Bijvoorbeeld Hauerwas beperkt al het christelijke publieke handelen tot de alternatieve politieke samenleving van de kerk en verbindt dat bovendien met een compromisloos accent op geweldloosheid. Daardoor helpt hij christenen die ook binnen de gegeven aardse politieke interim-structuren verantwoordelijkheid dragen nauwelijks verder. Vanuit Kuyper

kan zo’n accent op de kerk als primaire politieke context juist wel verbonden worden aan inzet voor de bestaande politieke orde. Daarin lijkt Kuyper op O’Donovan. Deze laatste opereert echter tegen de achtergrond van het model van een gevestigde (‘established’) kerk. Dat wil niet weten van een al te geprofileerde grens tussen natie en kerk. Daarom benadrukt O’Donovan minder dan Hauerwas het contrast tussen de kerk als samenleving van het koninkrijk en de aardse samenleving van nu. O’Donovan kent nauwelijks gemeenschappelijke publieke christelijke actie vanuit de kerk of zelfs vanuit een christelijke politieke partij. Kuyper daarentegen reformeerde de kerk en herstelde de tucht. Hij nam bovendien afstand van het idee van een nationale kerk en kent wel collectieve christelijke publieke en politieke actie. Daarin komt hij weer dicht bij Hauerwas.

Een contextuele herinterpretatie van Kuyper belooft dus een vruchtbare combinatie voor vandaag. Ook in een postchristelijke samenleving dragen christenen politieke verantwoordelijkheid. Daarbij streven zij niet rechtstreeks koninkrijksidealen na. Zij zoeken wat in het licht van Gods plan voor de schepping tijdens het interim de aardse vrede het beste dient. Dit vergt lastige afwegingen en pijnlijke compromissen. Maar christen-politici staan daarbij tegen het decor van de nieuwe politieke gemeenschap van de kerk waarvan zij ook zelf deel uitmaken. Die nieuwe gemeenschap maakt op de verschillende levensterreinen een begin met de stijl van het komende koninkrijk en laat daarmee radicaler iets van Gods bedoeling met de wereld zien. Dit accent op de niet aangepaste eigen stijl van de kerk als

Gods publieke 'polis' biedt een context aan de onvermijdelijke compromissen die christenpolitici in een postchristelijke samenleving steeds meer moeten sluiten. Deze context kan het risico van interne secularisatie verminderen, dat volgens meerdere auteurs de gebruikelijke kuyperiaanse strategie aankleeft. Deze compromissen blijken dan duidelijker aanpassingen bij het dragen van politieke verantwoordelijkheid in de 'aardse stad', die niet mogen terugslaan op de christelijke levensstijl zelf. Dezelfde politici die deze compromissen sluiten, delen als medeburgers van de 'stad van God' tegelijk in de radicalere stijl van het komende koninkrijk. Hun ambt ligt daarin publiek zichtbaar ingebed.

Iets hiervan bleek eind 2018 in het kerkasiel voor uitgeprocedeerde minderjarige asielzoekers. Christenpolitici waren gebonden aan een op dit punt pijnlijk compromis in het regeerakkoord. Maar de kerken waarin zij wortelen bedreven hun eigen radicale koninkrijkspolitiek en organiseerden beschermende gastvrijheid.

Kuyper's blijvende vitaliteit

Dat Kuypers denken seculariserend uitpakt voor de kerk zelf, meent onder meer de Amerikaanse filosoof James Smith.⁶ Daarom verbetert hij Kuyper met een combinatie van accenten uit Milbank, Hauerwas en (vooral) O'Donovan. Het neocalvinisme heeft meer Augustinus nodig.

In grote lijnen deel ik Smiths benadering. Net als hij bouw ik via O'Donovan voort op Augustinus. Maar juist in zijn beoordeling van Kuyper volg ik hem niet. Hij meent dat hij enigszins afstand moet nemen van Kuyper, terwijl mijn

contextuele interpretatie juist laat zien dat het verschil met Kuypers basisgedachten niet groot is. Dit verschil ontstaat gedeeltelijk doordat Smith met zijn boek vooral reageert op de eenzijdige Noord-Amerikaanse nadruk op 'algemene genade' in de Kuyper-receptie. Zijn kritiek past minder bij de Nederlandse verwerking van Kuyper in de traditie van de ChristenUnie. Bovendien gaat Smith – zoals veel Amerikanen – af op enkele hoofdwerken van Kuyper. Wie de hele Kuyper in beeld neemt, ziet een genuanceerder plaatje. Dat Kuyper bijvoorbeeld ook zelf diepgaand beïnvloed is door Augustinus. Daarnaast blijkt Smiths kritiek dat het concept 'worldview' te rationeel en te weinig affectief is, in ieder geval niet bij Kuyper te passen. Wanneer we Kuypers spirituele geschriften niet benaderen als een onverbonden hobby naast zijn eigenlijke werk maar als integraal onderdeel daarvan, ontdekken we dat ook Kuypers primaire nadruk bij het 'hart' ligt. Ook blijkt dan dat Kuyper – anders dan Smith stelt – zich niet alleen oriënteerde op de schepping, maar evengoed op kruis en eschaton.

Dat brengt mij tot een antwoord op mijn beginvraag. Kuypers theologische grondlijnen zijn vitaler dan velen denken. Mee daardoor blijft zijn gedachtengoed ook in de huidige postchristelijke context vruchtbaar voor christelijke politieke bezinning.

H. Abraham van Den Haag

Politicus, kerkvader en heilige. Hoogfeest: 8 november

Abraham werd op 29 oktober geboren in een klein dorpje bij Rotterdam in een vroom en godsdienstig gezin. Al reeds op jonge leeftijd onderscheidde de kleine heilige zich van zijn leeftijdsgenoten door een leven van onthouding en gebed, hierin aangemoedigd door zijn godvruchtige vader, de zalige Johannes Frederik. Tijdens zijn studie in de heilige theologie en de heilige talen aan de Pauselijke Universiteit van Lugdunum promoveerde hij op het later zo bekend geworden *Tractatus Schismatorum Johanni Johannique*.

Na verschillende posities te hebben vervuld als geestelijk herder en leidsman in verschillende gehuchten en buurtschappen, werd Abraham door God geroepen om ook in publieke ambten het ware geloof te verwoorden en te verdedigen. Aangesteld als adviseur van koning Willem, bijgenaamde De Protesteerder, verdedigde Abraham de rechten van ketterse christenen, ondanks de valsheid van hun geloof, hun kinderen in hun eigen dwaling te mogen opvoeden. Zijn adviezen waren zo succesvol dat de koning hem zelf benoemde tot zijn Eerste Minister.

Lichamelijk getekend door een zware boetepraktijk en een leven dat wars was van elke uitspatting of plezier, en geestelijk gerijpt door voortdurende studie van Gods Woord, kreeg Abraham in 1886 een visioen van de H. Maagd waarin zij haar dienaar opdroeg zich samen met enkele getrouwen te wapenen tegen de ketterij der Doleantie om de ware Kerk van Christus te kunnen redden. Ondanks dat geen enkele theoloog ooit duidelijk heeft kunnen maken waar de ketterij precies om draaide, zijn de geleerden het er over eens dat nooit eerder een dergelijke afschuwwekkende leugen verkondigd is.

Abraham stierf in de geur van heiligheid op 8 november 1920 te Den Haag. Waar het volk hem tijdens zijn leven al als een heilige vereerde, werd hij 10 november van datzelfde jaar zalig verklaard en een jaar later heilig. In Nederland zijn nog steeds bedevaartsplekken te vinden, voornamelijk in Maassluis en Den Haag.

COLUMNIST Dr. Frank Bosman is cultuurtheoloog

Gevaarlijk preventiebeleid

Vergeet de soevereiniteit in eigen kring niet

“We moeten er eerder bij zijn, ketens organiseren zodat we preventief kunnen werken.” Zoiets staat in menig gemeentelijk beleid rondom gezondheid en jeugdhulp. Een intrigerende beweging, maar ook zorgwekkend omdat daarmee een belangrijk principe uit de christelijk-sociale politiek met voeten wordt getreden: het idee van ‘soevereiniteit in eigen kring’. Deze term is door Abraham Kuyper gemunt en heeft een plaats in het denken van de ChristenUnie gekregen. Zijn we dat principe in de praktijk niet een beetje uit het oog verloren?

Door dr. Bert Wiene

Principe onder spanning | Volgens Abraham Kuyper bestaat de samenleving uit organische ‘kringen’ of ‘sferen’ die relatief zelfstandig zijn en beschikken over eigen gezag; ze zijn soeverein. Dit gezag is origineel, dat wil zeggen dat er geen ander gezag boven staat dan het gezag van God. Kuyper gebruikt deze gedachte van de soevereiniteit in eigen kring om de rol van de overheid ten opzichte van de samenleving te definiëren. Hij stelt dat een overheid op afstand moet zorgdragen voor recht, maar vooral voor ruimte voor deze sferen of kringen om zo de pluraliteit en eigenheid te waarborgen. Een speciale sfeer in het denken van Kuyper is het gezin. Voor Kuyper hoort het gezin bij de geschapen orde en daarmee is het de meest oorspronkelijke sfeer. Het gezin lijkt volgens Kuyper op de staat in het klein: de omgangsvormen en verhoudingen in de samenleving grijpen terug op de manier waarop gezinsleden met elkaar omgaan.

Binnen de ChristenUnie heeft dit denken van Kuyper goede papieren. Maar als we beter kijken, knaagt er wel iets aan die soevereiniteit in eigen kring. Dat is te zien in het huidige preventieve gezondheidsbeleid. Op het eerste gezicht lijken we als samenleving in lijn met Kuyper handelen. Hij pleitte ervoor dat kringen hun eigen keuzes moeten kunnen maken en dat lijkt te passen bij het uitgangspunt van keuzevrijheid in de huidige tijd. Toch zien we dat, anders dan Kuyper voor ogen had, de overheid wel degelijk intervieneert in gezinnen. Niet eens heel opzichtig door allerlei geboden of regels, maar juist subtiel door haar preventieve gezondheidsbeleid en door er bij ouders op aan te dringen gezonde keuzes te maken. Die gezondheidskeuzes worden gebaseerd op smalle economische normen. Preventieve gezondheid is zo een vorm van machtsuitoefening.¹

‘1000-dagenaanpak’ | Een voorbeeld van deze beknellende overheid is de uitwerking van de 1000-dagen aanpak. Dit is een aanpak die in steeds meer gemeenten voet aan de grond krijgt en zich richt op de eerste duizend dagen van een kind. Onderzoeksbureau TNO omschrijft het zo: “De eerste 1000 dagen van het kind zijn cruciaal voor de ontwikkeling. Door ouders zo vroeg mogelijk van de juiste adviezen te voorzien en door snel in te grijpen bij beginnende problematiek, kunnen we voorkomen dat er later zwaardere zorg nodig is.”² De vraag die zich aandient: wat vinden we ‘de juiste adviezen’ en wat vinden we ‘beginnende problematiek’? Kortom: volgens welke norm? Politici en wetenschappers suggereren dat het antwoord op deze

AUTEUR
Dr. Bert Wiene is associate lector Jeugd aan de Hogeschool Windesheim en zelfstandig adviseur voor gemeenten en onderwijs. Hij promoveerde in 2019 op het proefschrift *Inclusive education: from individual to context*. Ook is hij fractievoorzitter van de ChristenUnie in Assen en lid van de VNG-bestuurscommissie Zorg, Jeugd & Onderwijs.

vragen te vinden is in de wetenschap. Dat klopt vaak, maar daarbij moeten we niet vergeten dat wetenschap zelf ook is gebaseerd op normen, keuzes en definities en dus niet normvrij is.

Pedagoog De Winter wijst erop dat we steeds meer in termen van kwetsbaarheid over kinderen zijn gaan spreken en kinderen steeds meer zien als dragers van allerlei potentiële risico's.³ Stel je voor dat een kind uitvalt, niet aan de norm voldoet of op een andere manier niet bijdraagt aan de samenleving: risico's die blijkbaar zoveel mogelijk uitgesloten moeten worden. Om die reden wordt de op het eerste oog normvrije keten van zorg ingezet, zodat potentiële risico's zo snel mogelijk kunnen worden opgespoord en preventieve hulp kan worden ingezet. Bestuurskundige Rik Peeters wijst op de geslotenheid van de overheidsaanpak: 'er is geen ontsnappen aan'.⁴ Zie bijvoorbeeld de preventiecoalities die worden opgezet om geen kind of gezin te missen.⁵ Waar eerder het gevaar voor gezinnen buiten het gezin werd gelokaliseerd om het gezin beschermen tegen de overheid, lijken overheden nu vooral het gevaar binnen gezinnen te lokaliseren en alles op alles te zetten om in gezinnen te interveniëren. Het minste of geringste wordt als risico gezien en dient aangepakt te worden. Vanuit het maakbaarheidsdenken storten experts zich massaal op gezinnen en wordt wetenschappelijke opvoedinformatie de norm. Niet voor niets noemt socioloog Jan Macvarish dit de 'invasie van experts in het gezinsleven'.⁶ Onder het mom van preventie screenen en vroegsignaleren we ons een slag in de rondte. De vraag die zich daarom aandient is: hebben ouders nog wel echt het recht om naar

eigen aard en levensopvatting de relatie met hun kind te ontwikkelen? Leeft de gedachte van de soevereiniteit in eigen kring nog wel?

De mal van productiviteit | Het gezondheidsbeleid moet begrepen worden vanuit een dominant economische discours. Binnen dat discours zijn gezonde inwoners de inwoners die in staat zijn om mee te helpen het welvaartsniveau op peil te houden en te concurreren. Gezonde kinderen zijn in dit discours de kinderen die presteren, waar 'alles uit wordt gehaald wat erin zit' en die al hun potentieel benutten. Zelfs de inzet van hulpverlening aan kinderen die niet aan die norm voldoen wordt vaak economisch gelegitimeerd⁷ er wordt gesproken over 'investeringen' in jongeren. Er ontstaat spanning wanneer we niet meer zien dat de geldende gezondheidsnormen gebaseerd zijn op het economisch discours en er dus op gericht zijn om radertjes te produceren die onze economie gaande moeten houden. Hier overheerst dus, in Kuypers termen, de economische kring de kring van het gezin.

Bij alle adviezen en interventies speelt nog iets. Mcvarish wijst op het eigenaardige van het gebruik van de uitkomsten van 'norm-vrije-wetenschap' in de opvoeding. We doen alsof we zeker weten dat die normen het goede zijn, terwijl we ook zeker weten dat ze weer veranderen. Laat ik een eenvoudig voorbeeld geven: mijn moeder moest op basis van toen bekende wetenschap biefstuk eten tijdens de zwangerschap, terwijl mijn vrouw in de zwangerschap werd verboden biefstuk te eten. Desondanks leggen we normen

nu dringend op aan ouders en ontwikkelen we 'menukaarten met interventies'.⁸ Wie niet aan die normen voldoet, is een risicogeval, zo lijkt het adagium in veel gemeenten. En dat terwijl zelfs de meest elementaire claims over de gevolgen van gezondheid voor het brein en een theorie als de hechtingstheorie (die beide vaak ten grondslag liggen aan normen) niet vrij zijn van wetenschappelijke controverse. Kortom: het is helemaal niet zo duidelijk en helder wat goed is. Ons passen echt bescheidenheid en terughoudendheid in plaats van vastomlijnde programma's en aanpakken.

Met focus op het gezonde individuele kind is er nog een probleem. Door de focus op het gezonde individu raken we steeds meer het zicht op de context van gezinnen kwijt. Het is veelzeggend dat in het 'actieprogramma Kansrijke Start' armoede als risicofactor wordt aangehaald maar niet wordt aangepakt. Dit terwijl we weten dat armoede een van de belangrijkste ontregelende fenomenen voor gezinnen is. Onlangs werd bekend dat Nederland slechts een vijftiende plaats inneemt op de lijst van rijke landen als het gaat om gezinsvriendelijkheid.⁹ Dat haalde nauwelijks het nieuws, terwijl de stijging van Nederland naar de top vijf van meest concurrerende economieën¹⁰ met gejuich ontvangen werd. Er is weinig rust rondom gezinnen, ouderschapsverlof is lastig te organiseren en kinderen in gezinnen moeten aan van alles voldoen. Zo gezinsvriendelijk zijn we dus helemaal niet in Nederland. Maar door de focus op het individuele leefstijlpreventie bij kinderen lijken we dat niet meer te zien.

Herwaardering | Het is daarom meer dan ooit nodig om ons weer bewust te worden van het belang van het principe van soevereiniteit in eigen kring zoals Kuiper voorstond. Het denken van Kuiper maakt ons bewust van de kracht van de pluriformiteit in de samenleving, ook voor gezinnen. Misschien kunnen we leren van de negentiende eeuw toen de medische wetenschap een stormachtige ontwikkeling doormaakte en zich richtte op de 'publieke hygiëne'.¹¹ De erbarmelijke leefomstandigheden van de arbeidersklasse werden ter discussie gesteld en schoon water en goede huizen werden prioriteit van de overheid. Laten ook wij weer meer aandacht hebben voor die publieke hygiëne. Dat kan door rust en ruimte te creëren rond gezinnen, kritisch te zijn over de zogenaamd 'norm-vrije' gezondheidspolitiek en door ervoor te zorgen dat gezinnen hun huizen, opleidingen en gezond eten kunnen betalen. Het principe van soevereiniteit in eigen kring helpt ons om scherp te blijven: het echte gevaar moet niet binnen gezinnen gezocht worden maar erbuiten. Want Kuiper zou ons eraan herinneren dat de achteruitgang van de rol van het gezin onlosmakelijk is verbonden met de achteruitgang in de maatschappij.¹²

Verdiepen.

Abraham Kuyper | *Het Calvinisme*, [1898] 2008
Barneveld: Nederlands Dagblad | 233 pagina's

"Het modernisme wil een wereld uit de natuurlijke mens en die mens uit de natuur opbouwen, en daarentegen wil iedereen die voor Christus als de Zoon van God eerbiedig neerknielt, voor de wereld *de christelijke erfenis* bewaren, om haar dankzij die erfenis een nog hoger ontwikkeling tegemoet te doen gaan." (21).

IKON | *Om de oude Wereldzee*, 2015
EO | *Varia Americana - in de voetsporen van Abraham Kuyper door de VS*, 2016

Abraham Kuyper maakte twee grote reizen: een rondom de Middellandse Zee, om de islam beter te leren kennen, en een naar de Verenigde Staten. Prof. dr. George Harinck reist hem achterna, leest zijn verslagen en schreef daar zelf ook weer twee boeken over. De EO en IKON maakten er twee reisdocumentaires van. Voor wie Kuyper beter wil leren kennen, maar niet warmloopt voor *Het Calvinisme*.

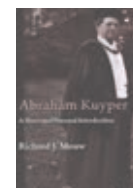
Rien Fraanje | *Paus Leo XIII en Abraham Kuyper*
Amsterdam: Boom uitgevers, 2016 | 144 pagina's

Op de kaft kijken ze elkaar peilend aan: de gereformeerde voorman Kuyper en Paus Leo XIII. Beiden publiceerden in 1891 over de uitwassen van de industriële samenleving en de oplossingen. Kuyper bij het eerste Christelijk Sociaal Congres en de paus in encycliek *Rerum Novarum*. "Hoe het ook zij, duidelijk zien wij, en iedereen is het hiermee eens, dat spoedig en afdoende moet gezorgd worden voor het proletariaat daar een zeer groot deel onverdiend in een ellendige en jammerlijke toestand verkeert." (*Rerum Novarum*, 1).

Dr. Abraham Kuyper | *De eerepositie der vrouw*
J.H. Kok Kampen, 1914 | 71 pagina's

"Hierbij zijn enkelen [vrouwen] dan zoo gelukkig, levensbezigheid te vinden in het philanthropische en in het schoone, enkelen ook in wat naald of penseel vermag, maar verreweg de meesten moeten dan wel heul in het intellectueele zoeken, en juist dit eenzijdig intellectueele verbreekt dan de harmonie in de vrouwelijke natuur, die in haar gevoelsrijkdom schitterend, geen suprematie van het intellect gedooft." (21/22).

Richard Mouw | *Abraham Kuyper, a short and personal introduction*
Grand Rapids: Eerdmans, 2011 | 148 pagina's

Het debat over de legitimiteit van de Vietnamoorlog deed Mouw bij het werk van Kuyper belanden. Enthousiast over diens visie schreef hij een korte en persoonlijke inleiding tot Kuypers werk. "In Kuyper's robust Calvinism I discovered what I had been looking for: a vision of active involvement in public life that would allow me to steer my way between a privatized evangelism on the one hand and the liberal Protestant or Catholic approaches to public discipleship on the other hand." (viii).

Boeken.

44 Stop met drammen over ongelijkheid
Recensie: *De feilbare mens*

46 Identiteitspolitiek in Nederland
Recensie: *Witte schuld*

48 Boeren in een kringetje
Recensie: *Agricultuur in balans*

Stop met drammen over ongelijkheid

Door Robert van Putten, onderzoeker bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

Kees Vuyk
De feilbare mens.
Waarom ongelijkheid zo slecht nog niet is
Utrecht: Ten Have, 2019
256 pagina's

Geen enkele cultuur is helemaal vrij van mythes, ook al beschouwen we de onze als rationeel en seculier. De mythes van onze tijd laten zich vangen in het gelijkheidsideaal en het succesvolle individu. Hierin is iedereen idealiter autonoom, moeten verschillen uitgebannen worden en kan jij natuurlijk je leven tot een succes maken. Maar niets is minder waar en we moeten van deze misvattingen af, zo betoogt filosoof Kees Vuyk in zijn boek *De feilbare mens*.

De feilbare mens is een vlot geschreven, inspirerend en prikkelend betoog om te accepteren dat ongelijkheid onvermijdelijk is en dat mensen falen. Vuyks betoog ontvouwt zich in drie stappen. In het eerste deel wordt het ideaal van gelijkheid kritisch geanalyseerd. Dat gelijkheidsideaal komt voort uit een verkeerde mensvisie. Daarom ontwikkelt Vuyk in het tweede deel een alternatieve mensvisie die wel recht doet aan verschil en het feit dat niet iedereen even succesvol is. Dat roept de vraag op hoe we beter met ongelijkheid en falen kunnen omgaan. Daarvoor schetst het derde deel perspectieven, waarbij Vuyk een grote rol ziet voor kunsten, onderwijs en kerk.

De thematiek van dit boek ligt dicht bij de politieke agenda van de ChristenUnie. Ook in onze partij gaat het vaak over de kloven in de samenleving. Enerzijds maakt de christelijk-sociale politiek zich zorgen om toenemende kloven tussen groepen mensen, anderzijds is ze ook altijd kritisch geweest op teveel gelijkheidsdenken in politiek en beleid. Christen-politici doen er daarom goed aan Vuyks boek te lezen. Ter aanmoediging breng stip ik enkele belangwekkende lessen uit *De feilbare mens* aan.

Ten eerste: erken dat ongelijkheid, ondanks alle gelijke kansen die gecreëerd worden, uiteindelijk onderdeel is van de menselijke conditie. Dit wordt vaak verzwegen, maar er zijn simpelweg verschillen in intelligentie. Daardoor schopt niet iedereen het even ver in termen van diploma's en maatschappelijke mogelijkheden. Niet iedereen hoeft ook even intelligent te zijn. We moeten stoppen met absurde pogingen om iedereen aan een vwo-diploma te willen helpen, want dat doet geen recht aan mensen.

Ten tweede: doorzie dat maatschappelijk onbehagen en populisme in onze dagen nauw samenhangen met het feit dat de kloof tussen volk en elite is gestoeld op dit verschil in intelligentie. De groeiende kenniselite heeft geleid tot een *braindrain* uit wat voorheen tamelijk heterogene volksgemeenschappen waren van hoog- en laagopgeleiden. De laatsten zijn verweesd achtergebleven en missen de leiding en support van de eersten. Precies daarom zijn populistische leiders in trek, die de schijn opwekken het volk wel te zien staan.

Ten derde: ontwikkel een mensbeeld waarin falen en tekort centraal staan. Mensen zijn geen zelfgenoegzame individuen die hun eigen succes maken, maar kwetsbare wezens die gemeenschap behoeven.

We zijn van elkaar afhankelijk, handelen maar beperkt rationeel en begaan vaak genoeg missers. Laten we dat nu gewoon eens erkennen en er gezamenlijk, al rommelend, het beste van maken.

Ten vierde: leer van het christendom hoe je goed kunt omgaan met verschil en falen. In een geseclariseerde samenleving is de rol van de kerk bepaald niet uitgespeeld. Juist in het christendom wordt het menselijk tekort erkend, wordt geleerd om om te gaan met falen en wordt al sinds Paulus (schoorvoetend) geoefend in gelijkheid. Christelijke feesten moeten we niet afschaffen, maar hernieuwde maatschappelijke betekenis geven: Pinksteren als feest van gemeenschap, Pasen als feest van opoffering.

Deze invulling van cultuurchristendom gaat echt een spade dieper dan die van populistten en is de moeite van het overdenken waard. Bovendien laat Vuyks betoog zich ook gemakkelijk verbinden aan de christelijk-sociale filosofie, overigens zonder dat hij daarnaar verwijst. Bij de goede verstaander daarvan echoën christelijk-sociale noties van zorgzaamheid en diversiteit, wat bijvoorbeeld bij de zestiende-eeuwse calvinist Johannes Althusius 'symbiose' heet: de wederzijdse verflechting van mensen, die in het besef van hun kwetsbaarheid elk hun onderscheiden talent inzetten om de gemeenschap te dienen.

Hoe nu verder? Gelijkheid is een droom die we niet zomaar meer kunnen opgeven. Die geest is uit de fles. Maar omdat die droom nooit volmaakt realiseerbaar is, zullen we beter moeten leren omgaan met onze afhankelijkheden en verschillen, zo betoogt Vuyk terecht. Dat moet het ijkpunt worden van publieke instituties en het richtpunt zijn van politiek handelen.

Identiteitspolitiek in Nederland

Door Djarno Wiegman, docent Levensbeschouwelijke Vorming

Elma Drayer
Witte Schuld.
Over identiteitspolitiek.
Amsterdam: Atlas Contact, 2019
188 pagina's

Columnist en publicist Elma Drayer ziet in het debat rondom racisme en identiteitspolitiek “te veel dat me te weinig bevalt”. Ze volgde de discussie de afgelopen jaren intensief en schreef erover in *Trouw*, *Vrij Nederland* en de *Volkskrant*. In *Witte schuld* laat ze zien hoe het identiteitsdenken de afgelopen jaren voet aan de grond heeft gekregen in onder meer het hoger onderwijs, de media en de politiek. Drayer valt vooral over de vorm van identiteitspolitiek; een overtuigend inhoudelijk weerwoord op de kritiek van identiteitspolitieke denkers ontbreekt.

In Drayers boek staat het identiteitspolitieke denken centraal. De term is ontleend aan een groep zwarte lesbische feministen uit Boston, die in 1977 een collectief oprichtten om op te komen voor hun eigen groep, vanuit de gedachte dat als zij dat niet doen niemand anders dit voor hen doet. En dat is in het kort wat identiteitspolitiek is: politiek bedrijven vanuit een groepsidentiteit zoals etniciteit of gender. Vanuit de Verenigde Staten waaide dit denken – inclusief het jargon – over naar Nederland, voornamelijk in de vorm van een activistische antiracisembeweging. Termen als ‘wit privilege’ en

‘institutioneel racisme’ zijn inmiddels aardig ingeburgerd in het Nederlandse taalveld.

De term ‘institutioneel racisme’ betekent dat er in Nederland racistisch gedacht wordt en dat racisme in de structuren van onze samenleving zit. Volgens de identiteitsdenkers zijn witte Nederlanders vaak blind voor hun eigen racistische opvattingen. Dit kan worden opgevat als ‘alle witte mensen zijn racisten’ en tegen deze generalisering gaat Drayer mijns inziens terecht in. Ze onderbouwt haar positie echter met dunne argumenten en ze speelt primair in op het gevoel dat niemand voor racist uitgemaakt wil worden. Het punt dat de antiracistische activisten ‘ons’ – de witte Nederlanders – beschuldigen van onheuse bejegening en ‘ons’ confronteren met misstanden in de samenleving vindt Drayer dus weer onheus en dat gevoel vormt de rode draad in het boek.

Ook op een ander punt laat Drayers argumentatie te wensen over. De laatste decennia heeft het poststructuralistische denken, onder andere door het denken van de Franse filosoof Michel Foucault, aan terrein gewonnen. Poststructuralisten benadrukken de invloed van structuren in de samenleving, door te wijzen op de macht van taal en het geconstrueerde interpretatiekader van het subject. Drayer mist in haar bespreking nuance, scheidt alle wetenschappelijke disciplines over één kam en persifleert deze filosofische benadering om vervolgens te concluderen dat deze manier van denken ertoe zal leiden dat “voor je het weet het niet langer gaat om de echte werkelijkheid maar om de morele werkelijkheid”.

Dat is jammer, want Drayer laat tegelijk ook zien dat er binnen de antiracisembeweging in Nederland radicale

geluiden klinken. Zo zoekt ze het debat met voormalig *Trouw*-columnist en huidige hoofdredacteur van *oneworld.nl* Seada Nourhussen, die gezegd heeft, dat ze “in afzondering van witheid” haar bevrijding vindt. Dergelijke uitspraken zorgen, net als de uitspraak “Zwijgen is medeplichtig zijn” van Marjan Boelsma, niet voor begrip en erkenning, maar ze polariseren juist het debat.

En daarmee raak ik aan het belangrijkste punt over Drayers boek. Ze bekritiseert de vorm en niet de inhoud. Drayer mengt zich in een belangrijk debat over racisme, identiteit en cultuur. Hiermee begeeft ze zich als witte vrouw op glad ijs en daarom is het dapper dat ze zich aan het schrijven van dit boek heeft gewaagd. Maar het resultaat laat wel te wensen over. Door slechts oppervlakkig in te gaan op de maatschappijkritiek van identiteitsdenkers, zonder daarbij de indruk te wekken dat ze probeert begrijpen waar het deze activisten werkelijk om gaat, laat ze de lezer met lege handen achter. Het enige argument dat enig hout snijdt is haar bezwaar tegen het deterministische karakter van identiteitsdenken: het gevaar dreigt dat een mens niet meer wordt beschouwd als individu, maar primair als lid van een groep met dezelfde aangeboren kenmerken.

Al met al biedt dit boek een toegankelijk en overzichtelijk verslag van hoe het identiteitsdenken in Nederland zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Drayer schrikt er niet voor terug strijdbare uitspraken te doen. Dit maakt het tot een interessant polemisch geschrift. Wilt u zich echter beter informeren over identiteitspolitiek en het antiracismedebat, laat dit dan niet het enige boek zijn dat u leest.

Boeren in een kringetje

Corné Rademaker is promovendus op het gebied van ethiek, ontwikkelingssamenwerking en landbouw

Roel Jongeneel
Agricultuur in balans.
Verzamelde reflecties over de
economie en ethiek van een
duurzame landbouw en adequate
voedselvoorziening
Brave New Books, 2019
146 pagina's

Terwijl de boeren in december met hun tractors blokkades opwierpen bij provinciehuizen en lange files veroorzaakten op de Nederlandse snelwegen, las ik *Agri-cultuur in balans*. Dit nieuwste boek van christen-econoom Roel Jongeneel komt dus uit in een tijd dat er behoefte is aan oriëntatie in de Nederlandse landbouw.

Jongeneel heeft zich tot doel gesteld om “een bijdrage te leveren aan het denken over landbouw en voedsel” (p7). Daarbij benadrukt hij dat het debat over de toekomst van landbouw en voedsel iedereen aangaat. We zijn tenslotte allemaal tenminste consument. Hoewel dat klopt, biedt het boek de consument weinig. Het geeft bijvoorbeeld geen antwoord op de vraag of je als consument beter weidemelk of gewone melk kunt kopen. Jongeneel merkt verderop in het boek zelf ook op dat de ‘consumentenkant’ te weinig aan bod komt. Dit neemt niet weg dat Jongeneel een waardevolle bijdrage levert aan de reflectie op landbouw en voedsel.

Het eerste deel, dat drie hoofdstukken omvat, presenteert Jongeneel als ‘Introductie en diagnose’. Hoewel inderdaad inleidend, is het mij niet duidelijk wat nu

de eigenlijke diagnose is van de huidige problemen in de landbouw. Jongeneel vergelijkt de visies van Louise Fresco (Wageningen Universiteit) en de reformatorische filosoof Egbert Schuurman. Daarbij relateert hij vooral Schuurmans analyse van het technicistisch motief in relatie tot landbouw. Waardevol, maar de vraag blijft waar het dan werkelijk misgaat in de huidige landbouw.

Het tweede deel van het boek gaat over globalisering en rechtvaardigheid. Het is duidelijk dat Jongeneel goed thuis is in deze materie. Hij geeft een heldere analyse van de betekenis van globalisering voor landbouw en voedselketens. Verder benadrukt hij het primaat van de verdelende rechtvaardigheid over de commutatieve rechtvaardigheid (een onderscheid dat hij overigens foutief toeschrijft aan de ‘christelijke ethiek’; ze komt al voor bij Aristoteles), en het belang van reflectie op een rechtvaardige prijs (voor boeren). Met dit laatste is hij kritisch op de gangbare economische wetenschap die geen weg weet met deze vraag.

Het derde deel van het boek geeft een visie op verantwoorde landbouw. In discussie met Wendell Berry, voorman van de *agrarian movement*, pleit Jongeneel voor een terugkeer naar “écht rentmeesterschap” (87). Mooi daarin vond ik Jongeneels typering van rentmeesterschap als “koepelbegrip dat de integrale normativiteit uitdrukt die nodig is voor verantwoorde landbouw.” (88)

Het vierde deel is een knappe verbinding van twee discoursen die beide cirkelen rondom de kringloopgedachte. Jongeneel verbindt agro-ecologie met kringlooeconomie. Agro-ecologie richt zich op de interacties tussen bodem, gewas, dier, etc., en de behoefte aan balans tussen deze

verschillende componenten. Kringlooeconomie richt zich op de behoefte aan balans tussen productie en consumptie van grondstoffen en materialen, en is dus breder dan de landbouw. Jongeneel wijst erop dat agro-ecologie en kringlooeconomie complementair zijn, maar dat het mogelijk is dat het sluiten van kringlopen economisch niet uit kan. Volgens mij wordt het begrip ‘economisch’ dan echter wel in twee betekenissen gebruikt, een in de zin van circulair, en een in de zin van efficiënt. Uiteindelijk krijgt de laatste toch voorrang van Jongeneel.

Het laatste deel gaat in op de landbouw- en dierethiek van de utilist Peter Singer, en geeft Jongeneel een schets van duurzaam en sociaal landbouwbeleid. Jongeneel verhoudt zich kritisch tot Singer en vindt zijn ethiek “te eenzijdig, te radicaal en te beperkt” (124). Op mijn beurt vraag ik mij weer af of Jongeneel niet te *weinig* radicaal is. Hij benadrukt onder andere het respectvol omgaan met dieren, maar die norm impliceert voor hem bijvoorbeeld geen verbod op vleesconsumptie. Het laatste hoofdstuk geeft een raamwerk voor verantwoord landbouwbeleid, inclusief toeslagen, prijs-ondersteuning, etc. Wederom is duidelijk dat Jongeneels specialisme ligt op dit punt van economisch beleid.

Tot slot. Jongeneels focus op agro-ecologie en kringlooeconomie resoneert met het huidige beleid van ChristenUnie-minister Carola Schouten. Juist vanuit het perspectief van de kringlooeconomie is het nodig om stikstofkringlopen te sluiten en gezonde ecologische relaties te bevorderen. En dat kan impliceren dat boerenbedrijven naast natuurgebieden de deuren moeten sluiten, of in ieder geval het boerenbedrijf grondig anders inrichten.

Gesignaleerd.

Roel Kuiper | *De wereld liefhebben. Over ecologische paniek en politieke ethiek* | Amsterdam: Buitten & Schipperheijn Motief, 2020 | 192 pagina's

"De mens is ingebed in de schepping, we ontdekken opnieuw dat God de wereld liefheeft, dat de schepping niet bedoeld is om verloren te gaan, maar om bewaard te blijven, niet om over te heersen, maar om voor te zorgen. Dat is het eerste gebod dat in de oren van de mens heeft geklonken." (Roel Kuiper in *Trouw*)

Simon Walker
Leiding geven vanuit wie je bent
Amersfoort: Instituut voor Undefended Leadership, 2019
196 pagina's

Dit is de vertaling van Walkers *Leading out of who you are. Discovering the secret of undefended leadership* (2007). Op pagina 56 van deze Groen staat in een interview met Ron van der Spoel meer over deze leiderschapstijl. Interessant in tijden waarin persoon en boodschap nogal eens samenvallen.

Niels Rijke | *Een voortdurende schoolstrijd. Identiteitsgebonden benoemingsbeleid ten aanzien van personeel op orthodox-protestantse basis- en middelbare scholen in Nederland in relatie tot mensenrechten* | Amsterdam: Boom, 2019 | 632 pagina's

De financiële gelijkstelling van bijzonder en openbaar onderwijs ligt onder vuur. Er is nog een heet hangijzer: het benoemingsbeleid op scholen. Rijkjes proefschrift heeft de botsing tussen mensenrechten en recht op identiteitsgebonden benoemingen als onderwerp. Als de schoolstrijd komende tijd opnieuw oplaait, moeten we ook dit thema niet vergeten.

Frank van den Heuvel & Patrick Overeem (red.) | *Een vitale rechtsstaat: grondslag, kwetsbaarheid en weerbaarheid* | Nijmegen: Valkhofpers, 2019
136 pagina's

De democratische rechtsstaat heeft een mooie voorkant en een rafelige achterkant. Het institutionele bouwwerk mag in orde lijken, maar bedreigingen van buitenaf en 'betonrot' van binnenuit geven reden tot zorg. Deze bundel bevat geen klaagzang over verval, maar kritische kanttekeningen gecombineerd met positieve richtingwijzers: suggesties om te komen tot een vitale rechtsstaat.

Jonathan Cole | *Christian Political Theology in an Age of Discontent: Mediating Scripture, Doctrine, and Political Reality* | Eugene: Wipf and Stock, 2019
146 pagina's

"The reason that politics is so liable to absurdity, by atheist and theist alike, is the fact that it fundamentally transcends human capability. That is to say that the complex set of mutually interacting variables that characterize the political arena transcend the fallible human minds, finite human lives and fallen human natures which are expect to master it (xxiii)."

Simon Polinder en Govert Buijs (red.) | *The Lamb and the Wolf. Christian Faith, Philosophy & International Relations* | Leiden: Brill Publishers, 2019
346 pagina's

De wereld verandert. We zien de opkomst en ondergang van supermachten, een fragiel wordende EU, handelsoorlogen, terrorisme, klimaatpolitiek en nieuw nationalisme. Deze bundel duidt internationale ontwikkelingen vanuit christelijk perspectief. Diverse tradities komen aan bod: neocalvinisme, katholieke sociale leer, christelijk realisme. De bundel bevat lessen van grote denkers als Robert Schuman, Dag Hammarskjöld en Abraham Kuyper.

Floor Milikowski | *Een klein land met verre uithoeken. Ongelijke kansen in veranderend Nederland* | Amsterdam: Atlas Contact, 2020 | 296 pagina's

Jaarlijks verschijnen er lijstjes over waar het goed toeven is en waar je mag hopen niet te hoeven wonen. De auteur van het veelgeprezen *Van wie is de stad?* (2018) verbreedt de blik van Amsterdam tot heel Nederland. Het gaat over gentrificatie en verval, winnaars en verliezers, kortom: leefbaarheid. Het is niet alleen een schets over hoe Nederland eruit ziet, maar werpt ook de vraag op: hoe willen we dat Nederland eruit gaat zien en hoe komen we daar?

Lieve Goorden | *De essentie van Arendt*
Leusden: ISVW Uitgevers | 192 pagina's

Een van de meest spraakmakende politieke denkers uit de tweede helft van de twintigste eeuw was de Duits-Amerikaanse filosofe Hannah Arendt (1906-1975). In onze tijd is sprake van een heuse 'Arendt-revival'. Haar denken over politiek handelen, publieke ruimte, totalitarisme, bureaucratie en vrijheid is voor velen een bron van inspiratie. Dit boek van Goorden is een toegankelijke en prettig leesbare inleiding.

Actueel.

56 Ron van der Spoel: 'niks te verliezen'

Door Laurens Wijmenga

61 Haastig luisteren

Column door Wouter Beekers

62 De staat, de dood en het soevereine

Door Lambert Pasterkamp

68 Ja/ maar: Lelystad Airport

Door Henk Schraa en Erik van de Beld

Ron van der Spoel: 'niks te verliezen'

De waarde van 'undefended leadership' voor christen-politici en selectiecommissies

Ron van der Spoel was predikant en raadslid in Amersfoort. Nu woont hij in Limburg en preekt hij in plaats van voor 1400 mensen, voor veertien mensen. Bij het leertraject persoonlijke leiderschapsontwikkelingstraject *The Undefended Leader*, gebaseerd op het gelijknamige boek van Simon P. Walker (2011) leerde hij iets dat hij politici van de ChristenUnie ook gunt: *leading with nothing to lose*. Want het veiligstellen van je positie kan ten koste gaan van wat echt belangrijk is.

Door Laurens Wijmenga

Je was predikant in Amersfoort en vorige periode raadslid voor de ChristenUnie. Vorig jaar ben je verhuisd naar Limburg. Hoe gaat het nu met je? | "Ik heb ervaren dat God mij riep om naar het zuiden te gaan. In februari zijn we dus verhuisd naar Maastricht. Op dat moment had ik nog geen baan. De eerste drie maanden heb ik biddend rondgefietst door de Limburgse heuvels. Tegen de zomer vroeg het Leger des Heils mij een inloopcentrum te beginnen in Maastricht. Daarnaast werk ik nu voor Open Doors in kerken in België. Al met al was het een grote stap. Van preken voor een gemeente van 1400 mensen naar diensten met veertien bezoekers. In het begin dacht ik wel eens: heb ik het echt goed gehoord? Aan de andere kant sloot deze stap goed aan op het proces waar ik in zat. Binnen de christelijke wereld was ik na 25 jaar predikantschap een bekend persoon geworden. Mensen herkenden mij en spraken mij aan op straat en in de supermarkt. De constante bevestiging deed iets met mij: ik dreigde er afhankelijk van te worden. Daarnaast merkte ik dat ik 'publiek bezit' geworden was, een gevoel dat ook veel politici zullen herkennen. Iedereen wilde iets van mij en ik vond het moeilijk om nee te zeggen, wilde mensen *pleasen*. Ik kreeg het gevoel geleefd te worden en vroeg mij af: Wil ik dit de rest van mijn leven? Op mijn vijftigste verjaardag besloot ik daarom mijzelf een coachingstraject cadeau te doen. Dat werd de leertrack Persoonlijke Leiderschapsontwikkeling onder begeleiding van Oeds Blok. Hij is een integere pastor en coach die ik vertrouw en die niet onder de indruk bleek van mijn staat van dienst."

Wat is jouw ervaring met *The Undefended Leader*? | "Een belangrijk principe van een Undefended Leader is '*leading with nothing to lose*'. Afhankelijkheid van de erkenning door andere mensen beperkt je als leider. Door daar los van te komen, word je beweeglijker. Ter illustratie: hier in Limburg zien weinig mensen wat ik doe, ik krijg geen applaus. Bezoekers van het inloopcentrum komen voor een praatje en bak koffie. Maar toch heeft wat ik doe impact. Er gebeuren in het klein mooie dingen. De eerste vrijwilliger van het inloopcentrum was bijvoorbeeld een voormalige kroegbaas die heel Maastricht kent. Hij is een grote steun, want als Hollander is het moeilijk bij de voordeur contact te leggen met Limburgers. Ik wordt geconfronteerd met een rauwe gebrokenheid die ik in de Biblebelt niet zo openlijk tegenkwam. Daardoor krijg ik meer bewogenheid en begrip voor mensen aan de onderkant van de samenleving. Mensen zeggen wel eens:

PERSONALIA
Ron van der Spoel is predikant en pionier bij het Leger des Heils in Limburg, directeur Open Doors Vlaanderen, voorzitter ChristenUnie Limburg – en heeft niets te verliezen.

“Politici beginnen vaak met een gepassioneerd verlangen om een bepaalde doelgroep te helpen, maar worden gaandeweg onderdeel van het systeem”

‘Wat zonde van jouw talent’. En soms voel ik mij inderdaad ver weg van ‘waar het gebeurt’ in christelijk Nederland. Maar ik ben nu bij het ene schaap dat verloren is in plaats van bij de 99 die achterbleven.

Een andere les van de Undefined Leader is dat de spanning tussen podiumpresentatie en het innerlijke leven tot problemen kan leiden. Je kunt onecht worden. Toen iemand mij omschreef als ‘een sterk merk’, besepte ik dat ik op een verkeerd spoor zat: mijn leiderschap dreigde een kunstje te worden. De oorzaak was dat ik de neiging heb mij aan te passen aan anderen om hun waardering niet te verliezen: een ‘aanpassend ego’ in de termen van The Undefined Leader. Oeds zei op een gegeven moment: “Wie je bent is goed genoeg”. Toen ik mij bewust werd van mijn neiging mensen te *pleasen* kon ik

beslissen grenzen te stellen. Ik neem nu meer tijd om na te denken over verzoeken om spreekbeurten. Verder ben ik mij meer gaan specialiseren. Ik preek alleen nog maar over thema’s waar ik affiniteit mee heb.”

Wat is je visie op de waarde van deze benadering voor leiderschap in de politiek, lokaal, provinciaal, landelijk? | “Politici hebben regelmatig een dubbele agenda. Ze willen enerzijds oprecht zich inzetten voor de samenleving, maar ze willen ook geliefd zijn om zo hun (her)verkiezing veilig te stellen. Positieve aandacht in de pers wordt dan al snel net zo belangrijk als maatschappelijke impact. Door je angst om je positie te verliezen los te laten, kun je

krachtiger zijn als politicus. Heb het lef om jouw energie en tijd primair in te zetten voor de thema's die je echt belangrijk vindt.

Als we niet bang zijn voor onze positie, kunnen we politiek bedrijven *with nothing to lose*. Minder voorzichtig en meer geleid door onze intrinsieke motivatie om recht te doen. Politici beginnen vaak met een gepassioneerd verlangen om een bepaalde doelgroep te helpen, maar worden gaandeweg onderdeel van het systeem. Terugkijkend op mijn raadperiode had ik misschien meer impact kunnen hebben als ik mij minder had aangepast.

Overigens kan het tactisch wel slim zijn om ook te werken aan je bekendheid. Als raadslid in Amersfoort heb ik bijvoorbeeld actie gevoerd voor een zwembad in de wijk Vathorst. Dit heeft ons veel stemmen opgeleverd. Maar met veel meer voldoening kijk ik terug op het feit dat ik het thema duurzame relaties op de agenda heb gezet. Het is goed als politici zich regelmatig afvragen wat hun politieke handelen motiveert. Mocht je daar verder over willen nadenken dan raad ik je aan om je te verdiepen in *Undefended Leadership*.”

Hoe kan *Undefended Leadership* christen-politici helpen te voorkomen dat hun identiteit samenvalt met hun positie? | “Een politieke functie is geen

doel maar een middel. Je hoeft geen wethouder of lid van de Tweede Kamer te zijn om impact te hebben in de samenleving. Ik heb als raadslid gemerkt dat een politieke functie maar beperkte mogelijkheden biedt om invloed uit te oefenen. In de gemeenteraad was

bijvoorbeeld nauwelijks steun voor het onderwerp duurzame relaties. Die kwam er pas toen ik een bijeenkomst van experts had georganiseerd en de pers het thema oppakte. Mensen die alleen invloed kunnen uitoefenen als ze een bepaalde positie hebben zijn ongeschikt voor een politieke functie. Je mag best ambities hebben voor een politieke functie, maar elke sollicitant zou de vraag moeten beantwoorden: “Wat ga je doen voor de samenleving als je deze functie niet krijgt?”

Om te voorkomen dat identiteit en positie gaan samenvallen, zou de ChristenUnie minder moeten selecteren op competenties en meer op karakter. Vaardigheden zijn aan te leren, maar een dienstbaar karakter niet. We moeten niet vragen ‘Is dit de sterkste kandidaat?’ maar: ‘Heeft deze persoon een dienstbaar karakter? Dient hij of zij Jezus en de ander, of zichzelf?’ Selectiecommissies kunnen leren van het principe ‘*leading with nothing to lose*’. Keuzes, zelfs als ze zorgvuldig gemaakt worden, doen pijn bij de betrokkenen. Toch is het in het belang van de partij en de samenleving dat selectiecommissies niet mensen proberen te *pleasen*, maar moedige keuze maken.”

Haastig luisteren

Jakobus maakt op mij altijd indruk, als de apostel van het actieve geloof. Maar voor de daden van de tong is Jacobus nogal beducht. Hij vergelijkt dit kleine orgaan met een roer dat een reusachtig schip in hevige wind richting kan geven. Met een kleine vlam die een enorme bosbrand kan veroorzaken. Daarom waarschuwt Jakobus: wees traag in het spreken, en haast u te luisteren.

Voor de schijnbaar passieve aangelegenheid van luisteren kan haast nodig zijn. Uw Wetenschappelijk Instituut heeft dat onderzocht. Heel concreet deden we dat in de huiskamergesprekken die we met u mochten hebben. Ik betwijfel of wij ooit zoveel aandacht hebben gegeven aan het goede gesprek. Lang spraken we met Gert-Jan Segers over hoe we als partij goede gastvrouw konden zijn. We struinden de kringloop af, op zoek naar sfeervol meubilair. We organiseerden een gezellig maaltijd vooraf. We zochten naar vormen om ook dat onbekende partijlid of die onbekende kiezer te bereiken. Als gestrikte ceremoniemeester van de avond concludeerde ik achteraf afgepeigerd dat luisteren een haastige activiteit kan zijn.

Luisteren levert op. In het gesprek over klimaat hielden medegelovigen ons voor dat we ons hart niet moeten vullen met beleidsmatige monomanie. We mogen zoeken naar een houding van dankbaarheid. Toen we spraken over migratie bleek er opvallend veel consensus: gastvrijheid is goed en kent grenzen. In het gesprek over identiteit hielpen de mensen uit de praktijk ons om weer met beide benen op de grond te staan. Men is helemaal niet bezig met een botsing van beschavingen, maar met hoe we elkaar kunnen helpen in de zoektocht naar wie we willen zijn. Gewoon in het onderwijs, de jeugdzorg, in het wijkwerk.

Haast u zich te luisteren. Nu een jaar voor de Tweede Kamerverkiezingen de campagne-machines langzaam warmdraaien, gooi ik deze Jakobitische wijsheid nog maar even in de groep.

COLUMNIST Dr. Wouter Beekers is directeur van het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie

De staat, de dood en het soevereine

Van wie is de dood? Van God, zegt de een. Van mijzelf, zegt de ander. Deze vraag is politiek beladen vanwege het euthanasiedebat in Nederland. Wie mag er beschikken over de dood? Voor- en tegenstanders zijn het fundamenteel oneens. Een *common ground* lijkt niet te bestaan. Interessant is daarom het nieuwste boek van politiek denker Paul Frissen: *Staat en taboe. Politiek van de goede dood* (2018).¹ Daarin is de aanvliegrouete niet ethisch maar politiek-filosofisch. Verrassend genoeg laat de analyse van Frissen zich verbinden met het denken van Groen van Prinsterer. Dat helpt de ChristenUnie om oude intuïties nieuw leven in te blazen.

Door Lambert Pasterkamp

De politieke strijd tussen voor- en tegenstanders van euthanasie zit muurvast. Zoals bij platentektoniek lijkt het een kwestie van tijd tot de opgebouwde spanning tot uitbarsting komt. Spannend voor de betrokkenen, maar wie even uitzoomt ziet meer. Zowel voorstanders als tegenstanders van euthanasie beroepen zich in hun argumentatie op de staat, of eigenlijk op het publiek. Of het nu gaat om een verbod, om regulering of zelfs facilitering: de politiek moet het mogelijk maken. Dat brengt Paul Frissen, hoogleraar en auteur van diverse boeken over politiek en staat, ertoe om zich op dit debat te bezinnen vanuit de politieke filosofie.

Het niets van de staat | Het eigene aan politiek is, zo legt Frissen uit, dat het gaat over grenzen. Politiek creëert grenzen en de staat vormt de uitdrukking van die grenzen. Denk aan de landgrenzen van de staat Nederland, maar bijvoorbeeld ook aan de juridische grenzen die gelden binnen de rechtsstaat. Omdat de staat uitdrukking is van deze grenzen, vormt ze als het ware een hogere of omvattende orde. Ze ‘legitimeert’ de publieke en maatschappelijke omgang tussen mensen.

Met die orde van de moderne staat is volgens Frissen iets bijzonders aan de hand. De orde van de staat bepaalt en legitimeert het publieke leven, maar wie of wat legitimeert de legitimiteit? “Niets”, zo luidt het antwoord. Voor de moderne staat geldt volgens Frissen in politiek filosofisch opzicht dat ze niet wordt bepaald of gelegitimeerd door een nog hogere orde. Natuurlijk kun je vinden dat er hogere maatstaven zijn, zoals het geloof in God. Echter, in politiek opzicht zijn deze niet bindend zoals de staat dat wel is. Iemand kan zich ongestraft op het standpunt stellen dat de staat geen goddelijke fundering kent. Als hij echter de statelijke legitimiteit zelf betwist, zal hij te maken krijgen met de ‘sterke arm der wet’.

Dit brengt Frissen ertoe om het geweldsmonopolie te benoemen als een ‘eerste en laatste grond’ van de staat. Omdat we deze eerste en laatste grond niet kunnen funderen in een bindende, nog meer omvattende orde, berust deze als het ware op zichzelf. Daarom begrijpt Frissen de staat niet in ethische maar in esthetische zin. De staat is eerder vorm dan inhoud.

Moderne, democratische politiek is eigenlijk een continu vormgevingsproces. Frissen legt dit uit aan de hand van het begrip ‘symbolische orde’. Dat wat vormgegeven wordt, is de orde van het samenleven. Al doende geven we in de politiek

PERSONALIA
Lambert Pasterkamp is wetenschappelijk medewerker bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. Daarnaast is hij docent sociologie aan de Christelijke Hogeschool Ede. Recent publiceerde hij het boek *Geordende globalisering* (2019).

vorm aan de samenleving, en dat proces kan geslaagd of minder geslaagd zijn al naar gelang die samenleving vrij is of niet. Welnu, voor het in stand houden van die vrije samenleving is nodig dat de staat het geweldsmonopolie heeft. En daarmee zijn we waar Frissen naartoe wil, want het is nu juist dit statelijke geweldsmonopolie dat op het spel komt te staan in het euthanasiedebat.

Macht en staatsmonopolie | De bestaande euthanasiewetgeving, en zeker de voorgestelde uitbreiding daarvan, laat niet-statelijke actoren delen in het statelijk geweldsmonopolie. Bij het doden van een mens, hoezeer ook op eigen verzoek en hoe pijnloos en zacht ook, gaat het per definitie over de inzet van macht en geweld. In onder meer het wetsvoorstel van D66 wordt de uitvoer van de dood bijvoorbeeld bij een levenseindebegeleider belegd. Deze moet euthanasie op eigen verzoek boven een bepaalde leeftijd voor iedereen mogelijk maken. Deze inzet van macht is volgens Frissen echter nu precies iets waarvan het monopolie bij de staat zelf moest liggen. Dit was immers het dragende element van de vrije samenleving.

Frissen spreekt daarom van een taboe: hier raken we aan een ‘heilige’ ordening. De staat mag de mogelijkheid van het inzetten van geweld niet delen met anderen, want dan ondergraaft ze haar eigen symbolische orde. We kunnen in politieke zin alleen vrij zijn – vrij van druk, vrij van elkaars dwingende opinies, vrij om eigen keuzen te maken – als de bepalende grenzen van leven en dood niet in onze eigen hand liggen. Dat lukt dus alleen wanneer de staat zelf die

grenzen bewaakt.

Frissen verwijt de voltooid leven-voorstanders dat hun verzoek geen stand houdt. De autonome burger kan niet datgene wat zijn autonomie überhaupt mogelijk maakt, de staat, inzetten om er een eind aan te maken. En dat is wel wat er gebeurt in het euthanasiedebat. Want wat vraag je eigenlijk precies als je euthanasie (verder) wilt legitimeren? En, belangrijker nog, aan wie vraag je dat? Het beroep op autonomie dat vaak doorklinkt in deze vragen heeft iets paradoxaals. Zo autonoom is die autonomie blijkbaar niet, als die moet worden toegekend.

Deze paradox laat zien dat hier meer speelt dan autonome individuen alleen. De gevraagde autonomie bestaat nu juist pas bij gratie van de vrije samenleving, en deze wordt in stand gehouden door het statelijk geweldsmonopolie. Niet voor niets noemt Frissen dat een ‘symbolische’ orde want ze bestaat alleen als we haar intact laten. Dat eerbiedigen de voltooid leven-voorstanders niet. Zij zagen als het ware aan de boomtak waarop ze zelf zitten.

Frissen maakt met zijn redenering duidelijk dat moderne waarden als zelfbeschikking, solidariteit of medeleven in politiek opzicht niet het laatste woord kunnen hebben. In wezen gaat het in de politiek altijd over het vormgeven van onze onderlinge verhoudingen. Nogmaals, politiek is voor Frissen eerst en vooral een esthetisch en niet zozeer een ethisch gebeuren. De staat is niet zonder meer een instrument in handen van autonome burgers, en evenmin een instrument in handen van de kerk of van welke moraal dan ook. Veeleer is ze de orde die het samenleven van verschillende autonome burgers mogelijk maakt.

“De mens kan niet soeverein zijn. Waar hij dat toch probeert, daar is sprake van revolutie – en van revolutie komen ongelukken”

Politiek handelen moet zich daar steeds rekenschap van geven.

Opgeblazen soevereiniteit leidt tot onvrijheid | De analyse van Paul Frissen laat zich verbinden met een oude notie uit het christelijke denken over politiek. In de politieke traditie van de ChristenUnie gaat het vaak over het begrip soevereiniteit. Soeverein zijn betekent ‘ongebonden zijn’, ‘aan de basis staan’ en ‘zelf bepalend zijn’. Soeverein zijn is bron van macht zijn. De grondlegger van christelijke politiek in Nederland, Guillaume Groen van Prinsterer, stelde dat de moderne mens zelf soeverein wil zijn. In de idealen van de Franse Revolutie zag Groen een poging om te komen tot ‘volkssoevereiniteit’. Volgens Groen is dat een kwestie van revolutie en ongehoof, want alleen God is daadwerkelijk soeverein. De mens kan niet soeverein

zijn. Waar hij dat toch probeert, daar is sprake van revolutie – en van revolutie komen ongelukken.²

Groen van Prinsterer waarschuwde dat wie denkt dat het volk soeverein is, geen principiële begrenzingen meer heeft voor het politiek handelen. Wie soeverein is, mag immers alles bepalen. Uit naam van grote idealen kan dan het meest vergaande voorstel worden verdedigd. Ongetwijfeld zou Groen in de hedendaagse debatten over euthanasie het gelijk van deze stelling bevestigd zien. Wie zelf soeverein wil zijn, blaast zichzelf als het ware zover op dat alle politieke ‘ademruimte’ verdwijnt – allereerst voor de politieke tegenstander, maar op den duur ook voor jezelf. Zodoende verdwijnt datgene wat we benoemen met politieke vrijheid. De soevereiniteit om zelf te beslissen over de eigen dood kan de maatschappelijke vrijheid van leven wel eens teniet blijken te

doen. Hoe vrij is het leven als euthanasie een maatschappelijk geaccepteerde en zelfs gelegitimeerde optie is?

Aan de hand van Frissen valt er nieuw licht op de oorspronkelijkheid van Groen van Prinsterer. Frissen laat in de seculiere taal van de hedendaagse politieke filosofie hetzelfde zien als wat Groen van Prinsterer stelde: het menselijk handelen kent begrenzingen en wie die niet eerbiedigt, vernietigt zijn eigen vrijheid. Sovereiniteit ligt niet bij de mens maar buiten hem. In de politiek moeten mensen zich daar steeds opnieuw rekenschap van geven willen ze hun politieke vrijheid niet verliezen. Symbool hiervan is voor Frissen de staat. De staat symboliseert datgene wat de mens niet kan zijn: soeverein.

In het euthanasiedebat betoont Frissen zich daarmee een bondgenoot tegen verruiming van de wettelijke mogelijkheden tot euthanasie. Vragen om verruiming van de mogelijkheden tot euthanasie met een beroep op persoonlijke vrijheid is gevaarlijk, omdat dit verzoek uiteindelijk diezelfde persoonlijke vrijheid onder druk zet. Frissen trekt dan ook de conclusie dat de nieuwste voorstellen rond het thema euthanasie weerwoord verdienen. Sterker nog, Frissen bepleit zelfs een aanscherping van de huidige euthanasiewetgeving. In de huidige maatschappelijke constellatie dreigt volgens hem namelijk onmiskenbaar het gevaar van het hellend vlak.

Vrede, vrijheid, voorzichtigheid

De argumentatie van Frissen kan de ChristenUnie helpen om de bronnen waar ze zelf uit put opnieuw kleur te geven in het hedendaagse politieke debat. Samengevat luidt de les van

Frissen dat politiek nooit immanent mag worden, maar dat ze zich altijd ook rekenschap moet geven van de dimensie van het soevereine zelf. We kunnen onszelf niet dragen. Dat bewustzijn is nodig om te voorkomen dat we onszelf en onze eigen issues te belangrijk maken. Waar dat inzicht verloren raakt, dreigt de staat slechts een vehikel van allerlei menselijke waarden en ideeën te worden. Hoe verheven zaken als zelfbeschikking, solidariteit of barmhartigheid ook zijn, ze vormen niet het laatste woord.

Politiek gaat ten diepste over het in balans houden van de samenleving. De staat is uitdrukking van een orde die het samenleven bewaakt. In de uitwerking van politieke idealen, hoe goed ze ook zijn, is het steeds zaak om ook gericht te zijn op het ‘open’ of ‘vrij’ houden van de politieke verhouding. Politieke idealen over barmhartigheid, solidariteit of recht moeten altijd hand in hand gaan met vrijheid, vrede en een zekere voorzichtigheid. Dat geldt voor het debat over euthanasie, net zo goed als voor discussies over bijvoorbeeld het klimaat, de verdeling van vluchtelingen of sociale gerechtigheid. Het is steeds belangrijk voorzichtig te zijn met het inzetten van staatsmacht om het goede leven mogelijk te maken. Politiek gaat niet over het goede leven, maar is daaraan slechts dienstbaar.

We hoeven onszelf niet te dragen, en kunnen dat ook niet. De samenleving, de wereld, het leven: ze zijn uiteindelijk niet van ons, net zomin als de dood. Het is de verdienste van Frissen dat hij dit perspectief inbrengt in het euthanasiedebat. Aan de ChristenUnie de taak om dat aan de hand van haar eigen bronnen ook op andere terreinen te doen.

Ja.

Vliegveld Lelystad moet dit jaar open. In 2009 werd de komst van Lelystad Airport onderzocht, resulterend in een breed gedragen advies dat Lelystad Airport kon openen om het druk belaste Schiphol te ontzien. In 2015 volgde het luchthavenbesluit: Lelystad Airport zou openen op 1 april 2018. Daarna heeft alleen al de overheid voor zeventig miljoen geïnvesteerd in de luchthaven en omliggende gebieden.

De gemeente Lelystad en provincie Flevoland steunen het besluit vanwege de sociaaleconomisch zwakke positie van Lelystad. Jaarlijks strijdt Lelystad om de bovenste plaatsen op de lijstjes waar je niet op wilt staan. Sinds de jaren '80 wordt sociaal beleid gevoerd om de situatie te verbeteren. Maar daarnaast moet er ook een economisch perspectief zijn om mensen uit een soms netelige situatie te kunnen halen.

Gezien bovenstaande lijkt het spoedig openen van Lelystad voor de hand te liggen.

Toch is er debat over en daarin klinken de volgende drie argumenten:

1. "De berekeningen rondom de overlast van de luchthaven kloppen niet."

De berekeningen moeten uiteraard kloppen. Maar niet iedere gevonden fout in de berekeningen leidde tot meer verwachte overlast.

2. "Niet heel Nederland is geschikt om overheen te vliegen."

Mensen willen met het vliegtuig op vakantie, werken in de industrie, rijden over een snelweg of over druk bezet spoor, maar niemand wil daar vlak naast of onder wonen. Echter, Schiphol is overbelast en daarom ligt de 'lege' Flevopolder voor de hand. Natuurlijk is er overlast nabij de luchthaven maar mede door de inspanningen van Eppo Bruins zijn de laagvliegroutes voor buiten Flevoland van tafel. Hierdoor daalt die overlast.

3. "Duurzaamheid"

Duurzaamheid is enorm belangrijk. Als je dat zegt, dan klinkt het gek om een vliegveld te willen openen. Maar de vraag naar vliegen in Nederland stijgt explosief. Bij het invoeren van de vliegtaks in 2008 in Nederland verwelkomden luchthavens net over de grens tot drie keer zoveel Nederlandse bezoekers. Minder vluchten in Nederland toestaan of eenzijdig de belastingen verhogen, leidt dus tot weinig milieu- en economische winst. Voor duurzame oplossingen is Europa aan zet. Voer spoedig eerlijke belastingen in op het vliegen en leg zo rap mogelijk snelle en betaalbare treinverbindingen aan. Tot die tijd wil de consument vliegen en dat kan het beste vanaf de meest duurzame luchthaven van Europa: Lelystad Airport.

AUTEUR Henk Schraa is fractievoorzitter van de ChristenUnie in Lelystad

Maar.

Voor de duidelijkheid: ik ben niet tegen vliegen. Het is goed om andere culturen en volken te leren kennen en meer van de wereld zien. Internationalisering maakt je een rijker mens en ook de Bijbel spreekt veel over reizen. Waar ik als Flevolander wél tegen ben, is de overhaaste druk dat vliegveld Lelystad dit jaar nog open moet.

De benodigde rapportages om groen licht te geven zijn niet volledig, de gedupeerde inwoners onder de laagvliegroutes worden nauwelijks gehoord en het vliegveld is overbodig. Een derde van de vluchten die vertrekken van Schiphol is korter dan zevenhonderd kilometer; daarvoor zijn alternatieven mogelijk. We vliegen de korte afstanden omdat deze *low budget* worden aangeboden. Voorstanders vinden de werkgelegenheid en een betrouwbare overheid belangrijk en willen nu doordrukken.

Onderzoek heeft uitgewezen dat groei van de luchtvaart niet nodig is om onze welvaart te behouden. De werkgelegenheid in Flevoland is in de afgelopen jaren totaal veranderd, de werkloosheid is laag en er zijn arbeidsmigranten nodig om de huidige vacatures te vervullen. Natuurlijk is een betrouwbare overheid noodzakelijk, maar dit mag geen starre overheid worden. Ondertussen zijn er problemen die nog niet werden onderkend tijdens het principebesluit om vakantievluchten naar Lelystad Airport over te hevelen. De overheid heeft de taak om inwoners te beschermen tegen de klimaatcrisis en het fijnstof. Er is een *Nederlandse code voor goed openbaar bestuur* (2009) opgesteld om beter naar de bewoners te luisteren. Toch hebben provincie Flevoland en gemeente Lelystad de weerstand van veel andere dorpen in Flevoland genegeerd en ze wekken de indruk dat heel Flevoland voor de opening is.

Vliegen is een van de meest vervuilende vervoersmogelijkheden. Daarom moeten vliegbewegingen een schaars goed zijn tegen een eerlijke prijs. Belasting op kerosine en vliegtickets en een vliegtax voor vluchten onder de zevenhonderd kilometer doen recht aan het vervuilende karakter van vliegen. Zo'n vliegtax kan tot 150.000 minder vluchten leiden, waarmee Lelystad Airport overbodig wordt. Laten we discussiëren over krimp van de luchtvaart en niet vasthouden aan de lobby uit een ander tijdperk. Kijk niet wat er voor nodig is om te groeien, maar naar wat nodig is om internationaal treinvervoer als alternatief aan te bieden. Eén ding weet ik wel: van extra vluchten vanuit Lelystad worden Flevoland en de wereld niet schoner.

AUTEUR Erik van de Beld is raadslid van de ChristenUnie in Zeewolde

De kleur van de ChristenUnie

De ChristenUnie put uit een rijke traditie. Denkers als Augustinus, Aquino, Groen van Prinsterer en Kuyper stempelen de koers. Wat zeggen zij eigenlijk? En hoe helpt hun denken om de huidige vraagstukken van antwoorden te voorzien? Een spannende vraag, want de verkiezingen staan voor de deur. Daarmee komt het erop aan: wat is de kleur van de ChristenUnie? We denken erover na op de WI Summer School 2020. Dat alles in een klooster, onder leiding van inspirerende sprekers.

Met een kleine en diverse groep mensen duiken we de diepte in. We lezen klassieke teksten en bediscussiëren de grote thema's van deze tijd. Het thema 'kleur' is daarbij onze leidraad, en dat komt op allerlei manieren terug. We denken na over kleur op de wangen in verkiezingstijd. We denken na over de veelkleurigheid van de multiculturele samenlevingen. En we denken na over die ene kleur die het vaakst wordt genoemd in het publieke debat: het groen van de duurzaamheid. Wat zegt de christelijk-sociale traditie over deze thema's? Waar komen onze idealen vandaan en hoe blijven ze hun kleur behouden?

Sprekers zijn onder meer bisschop Gerard de Korte, cultuurtheoloog Frank Bosman en ChristenUnie-senator Maarten Verkerk.

De Summer School vindt plaats van woensdag 19 tot vrijdag 21 augustus op de Norbertinessen-priorij Sint-Catharinadal in Oosterhout (Brabant). We genieten daar van de rust en gastvrijheid en we stemmen af op het ritme van de gebeden. Uiteraard is er ruimte voor ontspanning en ontmoeting.

Praktische informatie en aanmelden | Solliciteer nu naar een plek! Meer informatie is te vinden op wi.christenunie.nl/summerschool. Aanmelden is mogelijk tot 15 mei 2020.

Agenda.

19 t/m 21 augustus
Summer School
wi.christenunie.nl/summerschool

Voor bestuurders en/of besturen

28 maart
Bestuurdersdag

28 maart
Debattraining Assen
Voor lokale en provinciale politici
christenunie.nl/opleiding/debatteren

3 april
Grote stedenoverleg

15 mei
Statenmiddag

16 mei
Debattraining Gouda
Voor lokale en provinciale politici
christenunie.nl/opleiding/debatteren

Noten.

p 5

1. O. O'Donovan (2018). *Every Square Inch*. Geraadpleegd op 1 februari 2020, van <https://www.firstthings.com/article/2018/11/every-square-inch>.

p 6-11

1. Abraham Kuypers, (10 december 1904). Parlementaire redevoeringen, iv. Amsterdam: Van Holkema en Warendorf. (Amsterdam z.j.) 26-27, 55.

p 18-24

1. *Verslag der Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal gedurende het zittingsjaar 1874-1875*, p. 345 en p. 352.
2. 'Cromwell in onze Tweede Kamer', *Het Nieuws van den Dag. Kleine Courant* (1874) 3 december.
3. Abraham Kuypers, 'Van één familie.', *De Standaard* (1887) 28 september.
4. Abraham Kuypers, *Het sociale vraagstuk en de christelijke religie. Rede ter opening van het Sociaal Congres op 9 november 1891* (Amsterdam 1891), p.17.

p 26-29

1. J.C. Rullman, (1928). *Het Volkspetitionnement van 1878*, Uitgave van de Unie Een School met den Bijbel.
2. P.J. Oud, (1997). *Honderd jaren, een eeuw staatkundige vormgeving in Nederland*. Assen: Van Gorcum & Comp.
3. F. van Lieburg, (20 juni 2016). Handtekeningen van petitie 1878 gedigitaliseerd door VU en EMG. *Reformatisch Dagblad*.
4. H.H. van der Laan H.H., *Bibliografie Volkspetitionnement*, 1978, via www.digibron.nl/search/detail/012ea9dd9c3cf83e777972c/ bibliografie-volkspetitionnement. Geraadpleegd op 5 februari 2020.
5. J. Bruijn, (1987). *Abraham Kuypers – leven en werk in beeld*. Uitgave van het Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme (1800 – heden) van de Vrije Universiteit, Amsterdam., p123.
6. R. Janssens, (2000). *De opbouw van de Antirevolutionaire Partij 1850-1888*. Hilversom: Uitgeverij Verloren., p153.

p 30-36

1. Rob Nijhoff, *Wat is wijsheid? Toekomst voor christelijke politiek*, Amsterdam: Buijten&Schipperheijn, 2016.
2. Craig C. Bartholomew, *Contours of the Kuypersian Tradition. A systematic Introduction*, Downers Grove: IVP, 2017; Bruce Riley Ashford, *Every Square Inch. An Introduction to Cultural Engagement for Christians*, Bellingham; Lexham Press, 2015.
3. Ad de Bruijne, 'Colony of heaven. Abraham Kuypers's Ecclesiology in the Twenty-First Century', *Journal of Markets & Morality* 17, 2 (2014), 445-490.
4. Peirong Lin, *Countering Mission Drift in a Faith-based Organization: An Interdisciplinary Theological Interpretation Focused on the Identity Formation of World Vision*, Dissertation Evangelische Theologische Faculteit Leuven, 2018.

5. Abraham Kuypers, *De Overheid (Locus De Magistratu). Naar een College-dictaat van een der studenten*. 2e Dr ed. Kampen: Kok, 252.
6. James K. A. Smith, *Awaiting the King. Reforming Public Theology*. Grand Rapids: Baker Academic, 2017.

p 38-41

1. P. Miller & N. Rose. 'Governing economic life', *Economy and Society*, 1990, 19(1), 1-31.
2. Zie: <https://www.tno.nl/nl/aandachtsgebieden/gezond-leven/roadmaps/youth/de-eerste-duizend-dagen-van-het-kind/>. Geraadpleegd op 31 januari 2020.
3. Prof. dr. Micha de Winter, tijdens onderwijsavond 14 november 2019 NIVOZ. Geluidsopname beschikbaar via <https://soundcloud.com/user-874610123/nivoz-onderwijsavond-micha-de-winter-van-kwetsbaar-naar-hoopvol-op-14-11-2019>. Citaat vanaf 22:43. Geraadpleegd op 31 januari 2020.
4. R. Peeters, (2014). *Het verlangen naar voorkomen. Hoe het preventieparadigma de overheid verandert*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep B.V.
5. Zie het programma Kansrijke Start, 2019.
6. J. MacVarisch, (2016). *Neuroparenting. The expertinvasion of family life*. London: Palgrave Macmillan.
7. https://www.ggz nederland.nl/uploads/publication/GGZ16o8o1%2oManifest%2oJeugdhelp_digitaal.pdf
8. Zie: www.kansrijkestart.nl. Geraadpleegd op 31 januari 2020.
9. Zie voor het rapport: www.unicef-irc.org/family-friendly. Geraadpleegd 31 januari 2020.
10. World Economic Forum. *The Global Competitiveness Report 2019*. Zie: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
11. R. Peeters, p134.
12. C. Verkerk-Vegter. 'Dr. Abraham Kuypers over het huisgezin I', *Radix*, 1987, 13(3):37-53.

p 56-60

1. Paul Frissen, *Staat en taboe. Politiek van de goede dood*, Amsterdam: uitgeverij Boom, 2018.
2. G. Groen van Prinsterer, *Ongeloof en revolutie*, 1847. Amersfoort: Nederlands Dagblad, 2008. Ingeleid en bewerkt door Arie Kuiper en Roel Kuiper.

Colofon.

Groen, studie- en opinieblad van de ChristenUnie.

Jaargang 4, nr. 1, maart 2020.

Oplage: 5.200 | ISSN: 1568-5845

Groen is een publicatie van het Wetenschappelijk Instituut (de mr. G. Groen van Prinsterer-stichting) en de Bestuurdersvereniging van de ChristenUnie.

Groen wordt toegezonden aan alle donateurs van het Wetenschappelijk Instituut, aan alle bestuurders van de ChristenUnie en aan losse abonnees.

Meer informatie over abonnement of donateurschap via: wi.christenunie.nl.

Groen verschijnt 4 keer per jaar.

Deadline kopij volgend nummer: 10 april 2020.

Neem voor een bijdrage contact op met de redactie via redactiegroen@christenunie.nl.

Donateurschap WI per 01-01-2020:

€ 36,00* per jaar. T/m 26 jaar € 20,00.*

Donateur WI (kwartaalbetaling)

€ 9,00 mogelijk met aut. incasso.

*Bij aut. incasso, anders € 2,50 toeslag

Redactie

Esther Paul-Jonker (hoofdredacteur)

Addy Plieger (namens Bestuurdersvereniging)

Mirjam Kosten (eindredacteur)

Robert van Putten (eindredacteur a.i.)

Reinier Koppelaar

Steven Datema (namens de Tweede Kamerfractie)

Laurens Wijmenga (WI)

Vormgeving

Frivista | create, communicate, activate | Utrecht

Fotografie

Folkert Rinkema

Druk

Drukkerij Kempers BV | Aalten

Uitgave, redactie en administratie

Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting

WI van de ChristenUnie

Legaten

Gedenkt u het WI testamentair dan luidt de tenaamstelling: Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie,

'Mr. G. Groen van Prinsterer-stichting' Amersfoort.

KvK dossiernr. 32084387.

Postbus 439, 3800 AK Amersfoort

Telefoon: 033 - 422 69 60

Email: redactiegroen@christenunie.nl

wi.christenunie.nl

bestuurders.christenunie.nl

Mocht u de toezending van *Groen* of uw donateurschap willen opzeggen, doe dit dan schriftelijk voor 1 januari 2020 (per post of via ledenadministratie@christenunie.nl).

© ChristenUnie 2019 Overname van artikelen en/of illustraties uitsluitend na toestemming van de redactie.